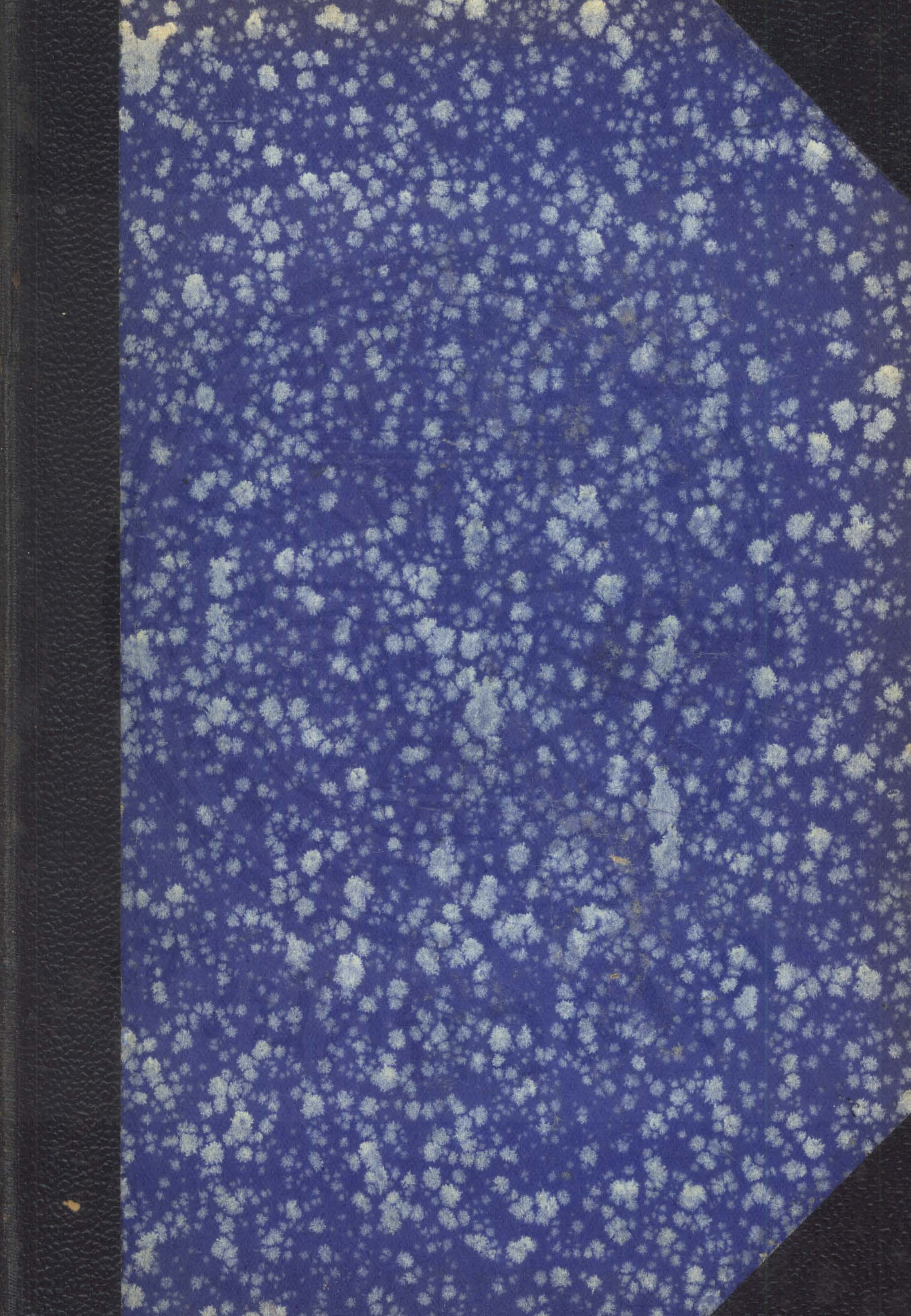

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่ ๕

เป็นพระราชปุจฉาในรัชชกาลที่ ๔ กับรัชชกาลที่ ๕

พิมพ์ครั้งที่ ๒

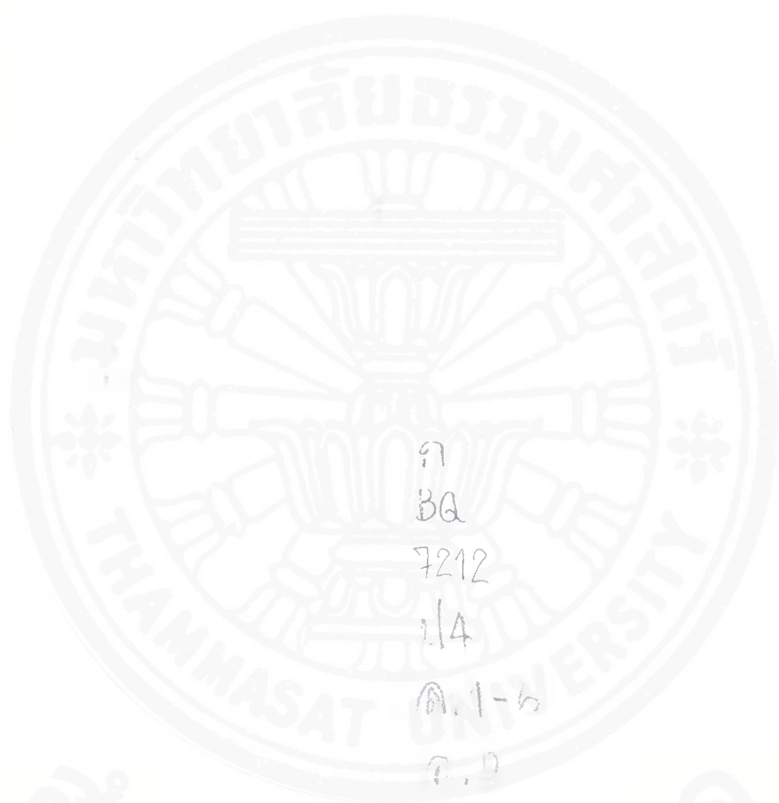
หลวงนฤเทศสัณหกรรม พิมพ์ในงานศพ

นายราชาอัศว์ (ตี๋ คณางกูร)

และนางราชาอัศว์ (เพิ่ง คณางกูร)

ปีวอก พ.ศ. ๒๔๗๕

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

THAMMASAT UNIVERSITY

คำนำ

หลวงนฤเทศสัณหกรรม (พงศ์ คณางกูร) จะทำการปลงศพสนองคุณ นายราชาอัศว์ (ตี๋ คณางกูร) และนางราชาอัศว์ (เพ็ง คณางกูร) ผู้เป็นบิดาและมารดา แจ้งความมายังราชบัณฑิตยสภา ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ "ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่ ๕" เพื่อแจกในงานนั้นอีกครั้ง ๑ กรรมการเห็นว่าหนังสือเรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกล่วงมาได้ ๑๐ ปี หาฉะบับยากอยู่แล้ว จึงอนุญาตให้พิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ ในสมุดเล่มนี้

เรื่องพระราชปุจฉาที่พิมพ์ในภาคนี้เป็นอย่างไร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายไว้เมื่อพิมพ์ครั้งแรก ดังได้คัดมาพิมพ์ไว้หน้าเรื่องพระราชปุจฉาเล่มนี้แล้ว

อนึ่งในการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้เจ้าภาพได้จดประวัติสังเขปของผู้มรณะส่งมาขอให้พิมพ์ไว้เป็นที่ระลึกด้วย จึงให้พิมพ์ไว้ต่อคำนำนี้ไป

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕

นายราชาอัศว์ (ตี๋ คณางกูร)

ประวัตินายราชาอัศว์

นายราชาอัศว์ (ติ๋ คณางกูร) เกิดในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒ เป็นบุตรจีนกิก มารดาชื่อน้อย เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาหนังสือไทยตามสมัยนิยม เมื่ออุปสมบทและลาสิกขาแล้วได้ทำงานสมรสกับเพิ่งบุตรีที่ ๔ ของหลวงภักดีณรงค์ (แสง) และนางภักดีณรงค์ (ทับทิม) แล้วเข้ารับราชการฝ่ายพระราชวังบวร ได้เป็นที่นายราชาอัศว์นายเวร เมื่อกรมพระราชวังบวร บวรวิไชยชาญทิวงคตใน พ.ศ. ๒๔๒๘ ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรลงมาสมทบอยู่ในวังหลวง นายราชาอัศว์ก็ลงมารับราชการอยู่ทางวังหลวง แต่ไปรับราชการอยู่ในหอรัษฎากรพิพัฒน์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รับราชการอยู่ในที่นั้นประมาณปี ๑ ก็ลาออกจากราชการ

นายราชาอัศว์เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนา พอใจในทานการบริจาค ตามโอกาสตามสมัย และบำเพ็ญอาจิณกุศลอยู่อย่างหนึ่งคือตักบาตรเป็นนิตย์ จนชราลงตักบาตรไม่ได้ด้วยตนเอง ก็ยังให้ผู้อื่นแทน ตลอดจนถึงอวสานแห่งชีวิต

นายราชาอัศว์ป่วยเป็นโรคชรากระเสาะกระแสะมาประมาณ ๕ ปี ๖ ปี แพทย์ได้เยียวยารักษาตลอดมา อาการมีแต่ทรงกับทรุด ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ คำนวณอายุได้ ๗๑ ปี

ประวัตินางราชาอัศว์

นางราชาอัศว์ (เพ็ง คณางกูร) เกิดปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นบุตรีหลวงภักดีณรงค์ (แสง บุญส่งแสง) นางภักดีณรงค์ (ทับทิม บุญส่งแสง) เป็นมารดา ได้ทำงานสมรสกับนายราชาอัศว์ (ตี๋ คณางกูร) มีบุตรชายด้วยกันคน ๑ คือหลวงนฤเทศสัณหกรรม (พงศ์ คณางกูร)

นางราชาอัศว์เป็นผู้มีอัธยาศัยไมตรีจิตต์ มีความโอบอ้อมอารีแก่วงศ์คณาญาติตลอดจนเพื่อนบ้าน เป็นที่เคารพนับถือแห่งญาติมิตรโดยมาก ทั้งเป็นผู้มีจิตต์เลื่อมใสในพุทธศาสนา พอใจในการบำเพ็ญทานรักษาศีลเป็นเนืองนิตย์ นางราชาอัศว์ป่วยเป็นโรคกระเสาะกระแสะมาประมาณปี ๑ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ คำนวณอายุได้ ๖๓ ปี

อธิบายประเพณีมีพระราชปุจฉา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงพระนิพนธ์

ประเพณีมีพระราชปุจฉา คือ ที่พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งถามข้ออรรถธรรมซึ่งทรงสงสัย ให้พระราชาคณะแต่บางรูป หรือประชุมกันถวายวิสัชนานี้ เข้าใจว่าจะมีมาแต่โบราณทีเดียว ส่วนประเทศอื่นยังไม่ได้พบหนังสือพระราชปุจฉา นอกจากความที่ปรากฏในพระสูตร ว่ามีพระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ไปทูลถามข้ออรรถธรรมแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับหนังสือเรื่องมิลินทปัญหาซึ่งปรากฏว่า พระเจ้ามิลินท์ทรงซักไซ้พระนาคเสนด้วยข้ออรรถธรรมต่าง ๆ เป็นอย่างวิจิตรพิสดาร ว่าในส่วนสยามประเทศนี้ ประเพณีมีพระราชปุจฉามีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานี มีหนังสือพระราชปุจฉาและข้อความที่พระสงฆ์ถวายวิสัชนาปรากฏอยู่หลายเรื่อง มาถึงชั้นกรุงรัตนโกสินทรนี้ปรากฏว่ามีพระราชปุจฉาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ แต่ที่หอพระสมุด ฯ รวบรวมฉะบับได้ถึง ๓๘ เรื่อง

เหตุที่มีพระราชปุจฉาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ นั้น เข้าใจว่าเป็นเพราะเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พะม่าข้าศึก พระไตรปิฎกและสงฆมณฑลเป็นอันตรายไปเสียมาก ในครั้งกรุงธนบุรีต้องเสาะแสวงพระไตรปิฎกและพระภิกษุซึ่งทรงธรรมวินัยแต่หัวเมืองใหญ่น้อย มา

รวบรวมเป็นหลักในฝ่ายพระพุทธจักรขึ้นใหม่ หนังสือพระไตรปิฎกก็ดี ความรอบรู้พระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นพระราชาคณะชั้นใหม่ก็ดียังบกพร่องอยู่มาก ซ้ำมาเกิดจลาจลขึ้นในสังฆมณฑล เมื่อชั้นปลายสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทรพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงต้องทรงขวนขวายทำนุบำรุงพระพุทธจักรซึ่งเศร้าหมองด้วยเหตุดังกล่าวมา ในส่วนคัมภีร์พระธรรมวินัยทรงพยายามทำสังคายนา และสร้างพระไตรปิฎกขึ้นทั้งฉะบับหลวง และพระราชทานอนุญาตให้ลอกคัดไปไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์เล่าเรียนในพระอารามทั้งปวงอีกหลายฉะบับ คงเกิดแต่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชาคณะเอาใจใส่ตรวจตราพระไตรปิฎกให้มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย จึงได้มีพระราชปุจฉาในข้ออรรถธรรมต่าง ๆ ให้พระราชาคณะถวายวิสัชชนา เพราะการที่จะถวายวิสัชชนาจำต้องค้นหาหลักเป็นที่อ้างในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งรวบรวมอยู่ในพระไตรปิฎก และจำต้องเอาใจใส่อ่านพระไตรปิฎกจึงจะถวายวิสัชชนาได้สะดวก ถ้าไม่มีพระราชปุจฉา พระราชาคณะก็จะอ่านพระไตรปิฎกน้อยลง จึงได้มีพระราชปุจฉาบ่อย ๆ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลหลัง ๆ ก็ทรงประพฤติตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๑ ต่อมา แต่หนังสือพระราชปุจฉาฉะบับกระจัดกระจายทราบจำนวนไม่ได้แน่ว่าจะมีในรัชกาลไหนเท่าใด หอพระสมุด ฯ มีแต่ฉะบับซึ่งรวบรวมหาได้มาแต่ที่ต่าง ๆ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๒ ยังไม่พบฉะบับเลย แต่พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๓ พบ ๑๐ เรื่อง พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๔ พบแต่ตัวพระราชปุจฉาเรื่อง ๑ แต่หาพบวิสัชชนาไม่

เข้าใจว่าในรัชชกาลที่ ๔ จะไม่ใคร่มีพระราชปุจฉานัก เพราะการเล่าเรียนพระไตรปิฎกเพิ่งฟูมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จ ๆ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ในรัชชกาลที่ ๓ เหตุที่จะทรงพระปริวิตกว่าพระราชาคณะไม่เอาใจใส่ศึกษาพระไตรปิฎกไม่มีอย่างเมื่อรัชชกาลที่ ๑ ส่วนพระองค์ก็ทรงทราบแตกฉานในพระไตรปิฎก จะหาผู้เสมอเหมือนมิได้ จึงปรากฏเป็นพระบรมราชาธิบายเสียเองโดยมาก มาในรัชชกาลที่ ๕ ปรากฏพระราชปุจฉาแต่ ๒ เรื่อง ดูเหมือนเป็นแต่การที่จะทรงรักษาราชประเพณีซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนให้คงอยู่

หนังสือพระราชปุจฉาและวิสัชนาเป็นหนังสือที่น่าอ่านทุก ๆ เรื่อง เพราะพระราชปุจฉาย่อมเกิดแต่เรื่องความสงสัยในข้ออัตถธรรม ฝ่ายวิสัชนาก็อธิบายโดยประสงค์จะให้แลเห็นว่าความที่ถูกต้องเป็นเช่นนั้น ๆ อาศัยหลักฐานอย่างนั้น ๆ เป็นที่อ้าง จึงควรเป็นเครื่องประดับสติปัญญาของผู้อ่านทั่วไปไม่เลือกหน้า

การที่พิมพ์หนังสือประชุมพระราชปุจฉาซึ่งกำหนดว่าจะพิมพ์เป็น ๕ ภาคนั้น คือ

ภาคที่ ๑ พระราชปุจฉาครั้งกรุงเก่า

ภาคที่ ๒ พระราชปุจฉาครั้งรัชชกาลที่ ๑ (ตอน ๑)

ภาคที่ ๓ พระราชปุจฉาครั้งรัชชกาลที่ ๑ (ตอน ๒)

ภาคที่ ๔ พระราชปุจฉาครั้งรัชชกาลที่ ๓

ภาคที่ ๕ พระราชปุจฉาครั้งรัชชกาลที่ ๔ กับที่ ๕

ในสมุดเล่มนี้เป็นภาคที่ ๕ คือพระราชปุจฉารัชกาลที่ ๔ กับที่ ๕ มีจำนวนพระราชปุจฉารวม ๙ เรื่องด้วยกัน รายเรื่องและบทพระราชปุจฉาแจ้งอยู่ในสารบาญต่อไปนี้

สารบาญเรื่อง

พระราชปุจฉาในรัชชกาลที่ ๔

ที่ ๑ ว่าด้วยทรัพย์มรดกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ จะเป็นของสงฆ์หรือไม่ หน้า ๑
ที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องพัทธสีมาจะต้องมีพระบรมราชานุญาตหรือไม่ ,, ๖
ที่ ๓ ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา ,, ๙
ที่ ๔ ว่าด้วยคำว่า ตถาคต อหํ มํ มมํ เม พระสงฆ์มาใช้ว่าอาตมาเสียหมด ,, ๑๗
ที่ ๕ ว่าด้วยพระภิกษุบางรูป เที่ยวฝากตัวให้กว้างขวาง ในกรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า โดยหวังยศเมื่อสึกแล้ว ,, ๒๓
ที่ ๖ หนังสือโต้ตอบกับพะม่า ,, ๒๖
ที่ ๗ ว่าด้วยพระเทพโมลีถวายเทศนาใช้คำผิด ,, ๔๗

พระราชปุจฉาในรัชชกาลที่ ๕

ที่ ๑ เรื่องแปลศัพท์นิพพาน ,, ๕๑
ที่ ๒ ว่าด้วยการก่อพระทรายและเรื่องเตภาติกชฎิล ,, ๕๙

พระราชปุจฉาและพระบรมราชาธิบาย

ในรัชชกาลที่ ๔

พระบรมราชาธิบายที่ ๑

ว่าด้วยทรัพย์มรดกของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ จะเป็นของสงฆ์หรือไม่

สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม รำพึงความเห็นว่า ความมรดกพระสงฆ์ที่ถึงมรณภาพลงทั้งเป็นพระ ไม่ได้ลาสิกขาก่อนแล้วจึงตายนั้น ไม่เคยมาขึ้นโรงขึ้นศาลให้ตระลาการฝ่ายคฤหัสถ์ชำระตัดสินเลย ตามบังคับในบาลีพระวินัยทั้งอธิบายในพระคัมภีร์อรรถกถาก็ได้ทราบมาว่า สิ่งของซึ่งเป็นของ ๆ ภิกษุและสามเณรที่ตายลง ถ้าไม่ได้ให้ขาดเป็นของผู้อื่นไปแต่ก่อน ตายแล้วก็ตกเป็นของสงฆ์ทั้งสิ้น และคำที่ว่าให้ขาดนั้นให้พิจารณาให้จงละเอียด ด้วยมีความในพระบาลีชี้เป็นตัวอย่างว่า ต่อผู้ให้นั้นว่าของนี้ข้าพเจ้ายกให้เป็นของผู้นี้ผู้นั้นแล้ว จงเป็นของผู้นี้ผู้นั้นเถิด ดังนี้ จึงเป็นอันให้ขาด ถ้าเป็นแต่มอบผู้ใดผู้หนึ่งว่าจงเอาของนี้ไปให้ผู้นั้นจงเก็บไว้ให้ผู้นั้น ดังนี้ ของนั้นยังไม่ถึงมือ ยังไม่ได้แก่ผู้ซึ่งผู้ให้สั่งให้ ๆ นั้นแล้ว ของนั้นก็ยังเป็นของเจ้าของเดิมอยู่ ถ้าเจ้าของเดิมตายลงก็คงเป็นของสงฆ์ เนื้อความนี้จะให้

ชักบาลีว่าก็จะยาวไป จะใคร่สอบให้เห็นจริงก็ให้ดูในจีวรขันธ์ ที่ว่าด้วยเรื่องภิกษุฝากผ้านั้น อนึ่งในอรรถกถาก็ได้ว่าไว้ว่า "ปพฺพชิตา อจฺจยทานํ น วฏฺฏติ" คือว่าเหมือนหนึ่งผู้ใช่ที่เป็นบรรพชิต เมื่อยังไม่ตายจะสั่งก็ดี โดยจะทำพินัยกรรมก็ดีว่า เมื่อตัวตายแล้วให้แจกให้ ๆ ของ ๆ ตัวแก่ผู้นั้นผู้นี้ และไม่ยกตัดขาดว่าให้ขาดเป็นของผู้นั้นแล้วก็ดี เป็นของพวกนี้แล้วก็ดี ก็ไม่ชื่อว่าเป็นอันให้ บรรพชิตผู้เจ้าของเมื่อตายลงแล้วก็คงเป็นของสงฆ์ แต่กาลทุกวันนี้พระสงฆ์ทั้งปวงในพระศาสนา มีข้อปรนิบัติและความประสงค์ผิดจากพระพุทธประสงค์ของพระศาสดา เพราะคำพระพุทธเจ้าตรัสว่าสงฆ์เป็นอรรคทักขิไณยบุคคล ใครได้ถวายทานแก่สงฆ์ได้อานิสงส์มากกว่าถวายปุคคลิกทานหลายร้อยเท่า เพราะฉะนั้นใคร ๆ ที่เป็นคฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี ของ ๆ ตัวมีก็ควรที่จะแบ่งจะยกถวายเป็นของสงฆ์เอากุศลให้มาก ถึงจะตายลงก็ควรจะให้มรดกตกเป็นของสงฆ์ดีกว่าให้ตกเป็นของผู้อื่น เพราะสงฆ์เป็นบุญเขตต์อันยิ่ง ถึงฝ่ายพระสงฆ์เล่าก็ควรปรนิบัติให้ลาภสงฆ์บังเกิด ไม่ควรให้เสื่อมเพราะเป็นที่ได้ทั่วถึงกัน ในสิกขาบท ๒ สิกขาบทในพระปาติโมกข์ก็ห้ามไม่ให้น้อมลาภสงฆ์ไปแก่ตนและบุคคลผู้อื่น ถ้าขืนน้อมไปก็เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ของสงฆ์สิ่งใดที่เป็นของถาวร คือที่ดินที่สวนและเย่าเรือนและเครื่องเย่าเรือน เครื่องไม้จริงตั้งแต่ท่อนไม้ยาว ๘ นิ้วขึ้นไป ไม้ไผ่ตั้งแต่ปล้อง ๑ ขึ้นไป เครื่องเหล็กเครื่องทองแดงทั้งปวง เว้นไว้แต่บาตรเรียกว่าครุภัณฑ์ ถ้าบังเกิดแก่สงฆ์ด้วยมีผู้ให้ก็ดี แลกเปลี่ยนมาด้วยกัปปิยวัตถุ

ก็ดี เป็นมรดกของภิกษุสามเณรผู้ตายก็ดี ก็คงไว้เป็นของสงฆ์ ห้ามไม่ให้แจก ห้ามไม่ให้ยกให้แก่ผู้ใด ถึงแจกไปก็ไม่เป็นอันแจก ยกให้ไปก็ไม่เป็นอันยกให้ มีความในบาลีชัดอย่างนี้ แต่พระสงฆ์ทุกวันนี้ หลายชั่วแผ่นดินมาแล้ว หลายชั่วอายุพระสังฆราชมาแล้ว บังคับและปรนิบัติวิปริตไป กลับว่าครุภัณฑ์แจกได้ เอาออกอปโลกแจกกันหลายคราวฉลองวัดมาแล้ว เอาอำนาจพระสังฆราชเข้าข่มเหงฝ่าฝืนขืนพระพุทธบัญญัติ ถ้าเจ้าอธิการหรือพระสงฆ์ในวัดใด ๆ ตายลงไม่ได้ปลงบริกขารเป็นของสงฆ์พระวัดนั้นมาหารือวัดเดิมตามวัดขึ้น ก็บังคับไปให้ชุมนุมสงฆ์ในวัดนั้นอปโลกยกให้แก่ผู้ที่จะเป็นเจ้าศพ ทำบุญให้ทานในการศพถวายแจกจ่ายไปผิด ๆ ถูก ๆ ทั้งครุภัณฑ์และลหุภัณฑ์ไม่ว่าเป็นของสงฆ์เลย ถ้าภิกษุใดที่มีทรัพย์และบริกขารมากป่วยหนักลง โดยลิ้นกระด้างคางแข็งพูดไม่ใคร่ออก ก็พากันล้อมหน้าล้อมหลัง ตักเตือนเร่งเร้าให้ปลงบริกขารกลัวว่าลาภสงฆ์จะบังเกิด เมื่อคนไข้พูดไม่ใคร่ออกก็แนะนำไปว่าให้ผู้นั้นหรือผู้นี้หรือ ครางฮืออืออือออกทีหนึ่งก็ว่าเป็นได้กัน หรือผู้จะปลงเองเล่าก็ปลงง่อน ๆ แง่น ๆ ไม่เป็นอันให้ขาด เหมือนอย่างเรื่องนี้ ก็ได้ความว่าเป็นแต่สั่งว่าให้หลวงศรีคงยศแจกกันในพี่น้องลูกหลาน ก็ไม่เป็นอันให้ขาดแก่ผู้ใด แคลงอยู่กลัวจะไม่พ้นจากเป็นของสงฆ์ แต่เงินทองนั้นเพราะตามวินัยว่าเป็นอกัปปิย ถ้าภิกษุผู้รับเงินทองมาไม่เอาออกเสียสละนิสสัคคิยแก่สงฆ์แล้ว สงฆ์ก็ดีภิกษุและสามเณรก็ดี จะบังคับบัญชาให้น้อมไปเป็นอกัปปิยภัณฑ์มิได้ ควรแต่ที่จะทิ้งเสียอย่างเดียว เพราะ

ฉะนั้นท่านผู้รู้วินัยจึงตัดใจความว่า เงินทองของภิกษุตายไม่เป็นของสงฆ์ ตามแต่ใครจะเอาไป โบราณว่ามาดังนี้ผิดถูกไม่ทราบ แต่กาลทุกวันนี้ พระสงฆ์สามเณรในการอื่น ๆ หลายอย่าง ก็ปรากฏในทางปรนิบัติเป็น พระสงฆ์สามเณรอยู่ แต่ในเงินในทองแล้วเห็นเป็นเสมอกับคฤหัสถ์หรือยิ่ง ไปกว่าคฤหัสถ์อีก หารู้ที่จะตัดสินไม่ เงินทองของสมเด็จพระพุทธโฆษา จารย์มีเท่าใด ก็เห็นว่าแต่ล้วนเงินที่ในหลวงจบพระหัตถ์และของทายก อื่นติดเทียนจบใส่ศีร์ษะอธิษฐานถวายแต่พระพุทธศาสนา ออกวาจาว่า นิพพานปัจจโยโหตุทั้งสิ้น สิ่งของอื่น ๆ ก็มีแต่ร่มเกือก แต่เสื่อและ ผ้าขาวพับ เห็นมีทางที่ได้มาก็มีแต่นิตยภัตรและที่เทศนาและบังสกุล ไม่ได้มาด้วยบุตรหลานและญาติผู้ใดช่วยขวนขวายเลย ทรัพย์สมบัติของ คฤหัสถ์ที่เขามี ๆ อยู่นั้น บุตรหลานเขาช่วยกันรื้อหามแบกขนถ่อพาย ทำมาหากินจึ่งได้มา (ความตรงนี้ต้นฉะบับขาดหายไป) รวบรวมหอมยับ ทรัพย์เป็นอกัปปิย ให้พระใบฎีกาวันผู้หลานซึ่งเป็นภิกษุเก็บไว้ ถ้าสมเด็จ พระพุทธเป็นผู้รู้แท้ จะทำตามความรู้แล้ว ถ้ารู้คิดถึงตัวว่าแก่ว่าไข้หนัก แล้วทำไมไม่เอาเงินเหล่านี้ไปเสียสละเป็นนิสสัคคีย์ แล้วเทศนาอาบัติ เสียตามพระวินัยเล่า เอามามอบให้หลวงศรีคงยศแจกหลานนั้นต้อง พระวินัยแล้วหรือ เมื่อเวลาก่อนจะถึงมรณภาพ ๓ วัน ก็ยังให้มีผู้หาม ผู้จูงลงไปครองกฐินในพระอุโบสถได้ เมื่อนั้นสงฆ์ก็พร้อมกันทำไมจึง ไม่เสียสละนิสสัคคีย์เสีย เพราะฉะนั้นเชื่อนักก็ไม่ได้ เงินที่พระยาประสิทธิ ศุภการชำระเรียกมาได้นั้น ในหลวงรับสั่งว่าเอาใส่ในการวัดมหาธาตุเสียจะ

สิ้นรังเกียจสงสัยไปอย่างหนึ่งฝ่ายคฤหัสถ์ เพราะเป็นของมีทายกอุทิศถวายในวัดก็ใส่ในวัดเสีย แต่ของที่ค้างนายเย็นนั้น ถ้ามีพะยานรู้เห็นว่ามีผู้ร้ายลักไปจริงก็ควรจะให้ใช้บ้างกึ่งหนึ่ง หรือสองส่วนน้อมเข้าในวัดเสียเหมือนกัน สิ่งของครุภัณฑ์ทั้งปวงที่จำเลยรับว่าเป็นของสมเด็จพระพุทธยังเหลืออยู่ ถ้าจะขอคืนมาถวายวัดเสียให้หมด จะยอมหรือไม่ยอม ให้พระยาประสิทธิศุภการกลับเอาคำนี้ไปหารือโจทก์หารือจำเลยดูจะว่ากะไร แล้วให้นำเอามาทูลหารือกรมหมื่นบวรรังษี ๑ สมเด็จพระพนรัต ๑ สมเด็จพระพุทธ ๑ พระธรรมวโรดม ๑ พระพรหมมุนี ๑ พระเทพกระวี ๑ พระเทพมุนี ๑ พระเทพโมฬี ๑ พระธรรมไตรโลก ๑ พระโพธิวงศ์ ๑ พระธรรมทานาจารย์ ๑ พระวินัยรักขิต ๑ ว่าความเรื่องนี้จะเห็นอย่างไร ให้ว่ามาจงแจ้ง ฯ

(เรื่องนี้ได้มาแต่พระบรมราชาธิบายเท่านั้น ส่วนคำถวายวิสัชชนาไม่พบคำต้นฉะบับ) ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๒

ว่าด้วยเรื่องพัทธสีมาจะต้องมีพระบรมราชานุญาตหรือไม่

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าพระศรีสุนทรโวหาร เชิญพระราชบริหารมาเผดียงถามพระราชาคณะด้วยลักษณะพัทธสีมา ซึ่งจะพึงปฏิบัติให้สมควรตามกาลทุกวันนี้ จะควรปฏิบัติอย่างไร จึงจะไม่เป็นที่รังเกียจสงสัยแก่ท่านผู้นับถือวินัย รักใคร่ในข้อสิกขาบท และจะได้เป็นแบบอย่างต่อไปภายหน้า ให้พระราชาคณะปรึกษาให้ตกลงกัน และการผูกพัทธสีมานี้ก็เป็นการสังฆกรรมใหญ่ เป็นที่ตั้งแห่งสังฆกรรมทั้งปวงในพระพุทธศาสนา ไม่ได้เกี่ยวข้องในราชการแผ่นดินเลย แต่พระราชาคณะหากประพฤติไม่เสมอกัน คราวหนึ่งเป็นอย่างหนึ่ง ๆ กับที่วิสุงคามสีมาซึ่งเป็นพื้นรองนั้น เลือกแห่งได้กราบทูลขอที่ในพระเจ้าแผ่นดิน ๆ โปรดพระราชทานแล้ว มีพระราชหัตถเลขากำหนดยาวกว้างเท่านั้น ๆ เป็นสำคัญ ได้อ่านให้พระสงฆ์ทั้งปวงฟังก็มี ลางแห่งไม่ได้กราบทูลขอที่ในพระเจ้าแผ่นดิน เป็นแต่ผู้สำเร็จราชการเมืองได้ปักกำหนดให้ก็มี การนี้เห็นโลเลเลื่อนเปื้อนนัก เพราะฉะนั้นให้พระราชาคณะคิดอ่านจัดแจงให้สมควร เมื่อเห็นว่าอย่างไรจะเป็นดี ก็ตามแต่พระราชาคณะจะเห็นพร้อมกัน เมื่อครั้งในแผ่นดินเจ้าตาก ๆ ได้มีหมายประกาศบังคับว่า

ที่เขตต์แดนในแผ่นดินทั่วทั้งพระราชอาณาจักร เมื่อใครจะต้องการสร้างวัด ผูกพัทธสีมาณตำบลใด ๆ ก็ดี ให้ปักเอาตามชอบใจ อย่าต้องให้กราบทูลขอที่ในพระเจ้าแผ่นดินเลย ทรงโปรดอนุญาตแล้วไม่ห้ามหวง ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยกลับปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า การที่เจ้าตากบังคับดังนั้นพระสงฆ์จะปฏิบัติตามไม่ควร เมื่อจะผูกพัทธสีมาลงในที่ใด ๆ ควรให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอที่วิสุงคามสีมาในพระเจ้าแผ่นดินก่อน การอันนี้ได้ปฏิบัติมาถึง ๓ แผ่นดินแล้ว แต่ในหัวเมืองต่าง ๆ ลางหัวเมืองให้บอกมาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอที่ก็มี ลางหัวเมืองก็ไม่ได้บอกเหมือนที่แขวงกรุงเก่า พระธรรมไตรโลกไปผูกพัทธสีมาที่วัดย่านบ้านปากไห่ตลานคราวหนึ่ง พระยาไชยวิชิต (ชำ) ผู้รักษากรุงเก่า ให้กรมการไปปักที่ถวายให้พระสงฆ์ผูก ต่อเสร็จการแล้วจึงบอกถวายพระราชกุศลลงมา การอันนี้ได้ทรงทราบเป็นเหตุเดิม ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ปฏิบัติในเรื่องพัทธสีมานี้ไม่เสมอกันเป็นอย่างเดียวนั้นไม่สมควร จึงโปรดให้มีท้องตราหมายประกาศไปทั่วทุกหัวเมือง บรรดาที่ได้รับน้ำพระพิพัฒสัตยาซึ่งขึ้นในกรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า ว่าถ้าพระสงฆ์จะต้องการที่วิสุงคามสีมาเท่าใดณตำบลใด ๆ ให้ผู้สำเร็จราชการและผู้รักษาเมืองกรมการบอกมาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอที่กำหนดให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทก่อน จะได้ทรงประทับพระราชลัญจกร ทรงพระราชอุทิศถวายเป็นส่วนพระราชกุศลอย่างหนึ่ง แต่บัดนี้ผู้สำเร็จราชการและกรมการลางเมืองก็ทำตาม

ถางเมืองก็ไม่ทำตาม เมื่อพระราชาคณะเห็นว่าจะทำตามพระราชกำหนดอย่างท้องตราซึ่งโปรดให้พระกาศไว้แต่ก่อนนั้น เป็นความยากลำบากเนิ่นช้าไป จะให้เลิกถอนเสียให้เอาอย่างครั้งแผ่นดินเจ้าตากนั้นก็ตาม หรือถ้าในแขวงหัวเมืองทั้งปวงให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการบัก แต่ในกรุงเทพ ฯ จึงจะให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอในพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม เมื่อพระราชาคณะชอบใจดังนี้ เห็นพร้อมกันว่าเป็นดีแล้ว ก็จะทรงพระกรุณาโปรดให้ตามพระราชาคณะชอบใจ อย่าให้ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาเลย ให้ไปว่ากล่าวขอที่เจ้าพระยายมราช ฯ จะได้จัดแจงบักกำหนดให้ แต่วัดที่ทรงพระราชศรัทธาโปรดให้สถาปนาการขึ้นเป็นพระอารามหลวง อย่างวัดโสมนัสวิหารเป็นเดิม จึงจะทรงประทับพระราชลัญจกร กำหนดที่พระราชทานให้ หรือถ้าพระราชาคณะเห็นว่า ซึ่งให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอที่ในพระเจ้าแผ่นดินนั้นได้เคยทำมาก็นานแล้ว จะยักย้ายเลิกถอนเสียไม่ควร ถ้าอย่างนั้นที่เขตต์แดนในกรุงก็ดี ตามหัวเมืองที่ได้รับน้ำพระพิพัฒสัตยาทั้งปวงก็ดี ขอให้คงตามท้องตราซึ่งโปรดให้ประกาศไว้แต่ก่อนนั้นก็ตาม ในข้อความทั้ง ๓ อย่างนี้ พระราชาคณะจะเห็นอย่างไร ขอให้ปรึกษาให้ตกลงกัน จะได้ทรงพระอนุวัตรตาม ฯ

เรื่องนี้น่าจะมีคำตอบพระราชปุจฉา แต่หาพบฉะบับไม่ แต่การที่เป็นอยู่ในบัดนี้ เป็นอันต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน จึงจะผูกพัทธสีมาได้ ฯ

พระบรมราชาธิบายที่ ๓
ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานี้ แรกเกิดขึ้นตั้งขึ้นจะดีอย่างไร เป็นกาลนานไกลไม่ได้ความงามแท้ เป็นที่เชื่อเป็นหนึ่งได้ว่า ต้นเหตุเป็นอย่างนี้ มีความดีความอัศจรรย์เป็นไฉน จึงมีคนเป็นอันมากทั้งไพร่ทั้งผู้ดี ทั้งคนมั่งมีทั้งคนจน ตื่นกันเข้านับถือ แล้วเล่าลือต่อ ๆ กันไป และมีผู้บริจาคทรัพย์สมบัติให้เกื้อหนุน เป็นคุณแก่ผู้อธิษฐานการบวชเรียน ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนานี้ เป็นประเพณีสืบมาในนานาประเทศเป็นอันมาก ไม่ขาดสายสืบมาจนกาลบัดนี้ คนที่ไปบวชเป็นพระสงฆ์เป็นสามเณรเถรชี ว่าโดยสมมุติรู้กันกลุ้ม ๆ ก็ว่าเป็นผู้เข้าไปอธิษฐานศีลเป็นนิจ และเล่าเรียนต่อติดให้ได้ความรู้ เป็นครูอาจารย์ผู้อื่นต่อไปไม่ให้ศาสนาสูนย์ พวกนั้นแต่ล้วนสมมุติว่าเป็นบุคคลควรที่คฤหัสถ์ แม้มียศเป็นเจ้าเป็นนาย ก็ต้องถวายนมัสการ และเป็นผู้ควรที่จะรับทานทักขิณาที่เขาให้ ในเวลามังคลามงคลการ และบุญกิริยาคือคราวครั้งที่จะทำงานโกนจุกลงท่าและงานบ่าวสาว และคราวไข้คราวตาย การศพการผี หรือคราวงานการของคนที่อยากอวดดีว่าใจบุญสุนธรรม์ ได้สร้างวัดวาอาราม ทำความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนามากนั้น ๆ จนวัดวาอารามก็มีแผ่ซ่านเรี่ยรายไปในบ้านน้อยเมืองใหญ่ ที่เป็นเมืองเชื่อถือพระพุทธศาสนา และมีผู้มาบวชเป็นพระสงฆ์สามเณรเถรชี เข้ามาครอบครอง

วัดวาอารามเหล่านั้นทุกตำบลหนแห่ง จนการนั้นเป็นถิ่นฐานทางท่าของคนที่ยากจนอนาถาหาที่พึ่งยาก เข้ามาอาศัยเลี้ยงกายเลี้ยงท้อง และเป็นทางเป็นคลองที่จะหาความสุขต่อไป

ก็เพราะมีผู้ไม่ถือศาสนาจริง ๆ เข้ามาแอบอิงอาศัยอ้างเท็จ ๆ อวดโกง ๆ ว่าตัวถือพระพุทธศาสนานั้นมากมายมีมานาน แต่การครั้งแต่งคารัยหสูตรหรืออรรถกาฎีกาอนุฎีกา ก็ยังเห็นท่วงทีกิริยาชั้นเชิงวาจาของผู้กล่าวคัมภีร์นั้น ๆ ให้เห็นการอยู่บ้างจริง ๆ ด้วยดูเทียบเคียงไป ก็เมื่อดูท้องคัมภีร์พระบาลีใหญ่ พระสูตรพระวินัยแท้ ๆ ก็ล้วนแต่เป็นทางกถาโลกุตรปฏิสังยุตตา หรือเป็นคำบังคับบัญชาให้ถือศีลบริสุทธิ์จริง ๆ ก็คำที่จะแกะและส่อแส่หาสิ่งต่าง ๆ ที่จะให้เขาให้ในศาสนานั้นมีน้อย ถึงจะมีบ้างตามพุทธานุญาต ก็มีบังคับบัญชาเป็นเขตต์เป็นแดน เหมือนประมาณจีวรบาตรและประมาณสัญญาจิกกุฎี พิเคราะห์ไปก็ไม่เป็นที่น่าชังนัก ย่อมเห็นเป็นแต่ดังหนึ่งคนไข้หายารักษาโรค และคนเป็นแผลหาผ้าปิดแผล ถึงในวินัยอนุญาตให้ตั้งคลังผ้า ก็แต่ล้วนว่าเป็นของสงฆ์ของกลางในของเดิม พิเคราะห์ไปก็ไม่เป็นที่ติเตียนนัก เพราะเห็นอัธยาศัยน้ำใจ ผู้ พูด ผู้ กล่าว นั้น น้อม หนักใน ทางศีล ทรงภาวนา กล้า กว่าประสงค์อันอื่น ก็แต่ด้วยความรู้จักอัธยาศัยท่านผู้เป็นดังเดิมดังนี้ ก็เป็นเหตุให้รู้ท่วงทีของผู้ถ่อ ๆ แหลม ๆ ลาม ๆ ที่มีมาอาศัยพุทธศาสนาเข้าในภายหลัง คนเช่นนั้นเพราะโลภเจตนามากับโมหันธการ ก็มักพลาด ๆ พลั้ง ๆ ทำให้จับแดงได้ แม้นถึงในบาลีใหญ่ก็ยังไม่ซ่อมแซมแต้มเติมอย่าง "เอสภควโต สาวกสํโฆ" เป็นอาทิ ไปแถมเข้าในท้าย

สังฆานุสติ หรือจะเอาแดงแก้ขึ้นในท้ายจุนทีสูตร ทำเป็นคำพระพุทธเจ้าเรียกพระองค์เองว่า "ภควโต" ซุ่มซุ่มไป ถึงในสังฆานุสตินั้นยกเห็นชัดว่าเก้อไหลเล่ออยู่ เพราะผู้ที่เขารู้ประโยค เขาเห็นชัดถนัดแน่ว่าคำว่า "ยทิทํ" นั้นแลเล็งอะไร หรือในท้ายสังฆคุณกถา ก็มีบาลีเดิมว่า "เต ทกฺขิเณยฺยา สุคตสฺส สาวกา" เป็นช่องที่จะได้หยิบออกเชิดชูล่อสับปุรุษให้ ๆ อยู่แล้ว เท่านั้นก็ยังไม่พอแก่ความประสงค์ ยังอยากว่าให้ตรงหนักเข้าอีก แถมบาทเก้อเขินเกินบาทตามตัวอย่างในข้างต้นเข้าว่า "เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺผลานิ" อีกเล่า ก็เป็นที่ให้รู้อัธยาศัยของผู้ที่พึ่งหาโลกามิสสุขในพระพุทธศาสนา พอใจจะพูดจะว่าชักชวนให้เขาให้ หรือในคำอรรถกถาว่าด้วยสรณคมน์ แจกปณิบาต ๔ ประการ ญาติปณิบาต ๑ ภยปณิบาต ๑ อาจริยปณิบาต ๑ ทักขิเณยยปณิบาต ๑ ก็คำว่าทักขิเณยยปณิบาตนี้ เป็นที่เห็นว่าอัธยาศัยผู้กล่าวนั้น มองจ้องหาช่องที่จะพูดคำว่า "ทกฺขิเณยฺโย" นี้มากนัก เพราะในที่นั้นถ้าจะว่าโดยอรรถอันตรง ควรจะว่า ปรมาจจันตวิสุทธิปณิบาต จึงจะตรงแก่ปณิบาตที่จะเป็นองค์สรณคมน์ ถึงว่าทักขิเณยยปณิบาตก็ไม่ผิดดอก แต่เป็นที่ให้เห็นความอยากของผู้กล่าวในที่จะให้เขาไหว้ ให้เขาบูชา ว่ามาทั้งนี้จะให้เห็นปัญญาของผู้แส่จับโทษของคนอัธยาศัยไม่บริสุทธิ์ พึ่งพิงอิงแอบอาศัยพระพุทธศาสนา แสวงหาโลกามิสสุขมีมานาน

ก็ในคัมภีร์นิยายนิทานมีประมาณไม่สุด เล่าถึงคนนั้นคนนี้ทำอย่างนี้อย่างนั้น ได้เสวยผลเป็นสุขเป็นทุกข์ต่าง ๆ คนนั้นได้ถวายสิ่งนั้นได้ให้สิ่งนี้ จึงให้ผลอย่างนี้ ๆ โดยอย่างเอกคัมภีร์สรรพทานานิสงส์รำพรรณนา

ถึงผลทาน เป็นคัมภีร์โตถึง ๒๐ ผูก ก็มีแต่พรรณนาด้วยเรื่องทานทั้งนั้น จะมีคำว่าด้วยศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ แต่สักนิดหนึ่งก็ไม่มี ก็เรื่องเช่นนี้แดงแอ่บานแต่เบแซอยู่มากนัก ขี้เกียจที่จะทักแล้วรู้เอาเถิด ว่าคนที่บังเกิดมา ๆ อาศัยในพระพระพุทธศาสนาหาโลกามิส ไม่มีความคิดประกอบหิริโอตัปปะ และจะรู้จักละอายแก่นักปราชญ์ทั้งหลายบ้างก็ไม่มี ก็เมื่ออัธยาศัยใจคนเช่นนี้เป็นอย่างนี้เห็นชัดอยู่ ควรหรือนักปราชญ์ผู้เห็นผู้รู้จะเชื่อใจเขาเหล่านั้นว่าเขาจะรักษาศีลบริสุทธิ์อยู่จริง เพราะอัธยาศัยที่ไม่ดีมีอยู่แล้วก็คงจะก่อความชั่วความผิดทุจริตต่าง ๆ ที่เป็นการขัดขวางแก่พระศาสนามีมาอยู่นั้นเอง เป็นความผิดปิดไว้ไม่มิดจนคนอื่นเขารู้แล้วเล่าลือไป ทำความเลื่อมใสของผู้ที่คนทุศีลตั้งใจจะลวงหลอกให้ผู้นั้นเสื่อมเสียไป ก็การทุศีลกรรมคนเก่า ๆ ในพระศาสนา เมื่อสืบพงศาวดารบ้านเมืองต่าง ๆ อย่างพงศาวดารลังกา ก็ได้ความมาว่ามีมากจนถึงล่มจมไป ผู้มีศรัทธาต้องไปหาพืชพระสงฆ์อื่นมาเพาะเป็นหลายครั้ง ดูท่วงทีในคัมภีร์ต่าง ๆ ของผู้กล่าวเก่า ๆ ก็ยังล่อ ๆ แหลม ๆ เกียจกันไม่ให้คนพูดสงสัยสงกากังขาราคี อย่างบาลีทักขิณาวิภังคสูตรว่า "ภวิสฺสนฺติ โข ปนานนฺท อนาคตมทฺธานํ โคตฺรภุโน กาสาวกณฺฐา ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา ๆ ล ๆ วทามิ"

และในอรรถกถานั้น เล่านิยายอุบาสกคีบจอบด้วยเท้าโยนให้ภิกษุทุศีล ก็คำและนิยายอันนี้ ผู้กล่าวสอนเขาไม่ให้รังเกียจสงฆ์ แต่ท่านทั้งหลายทั้งปวงมาเชิดชูไม่ให้รังเกียจบุทคลด้วย จะเทศนาอะไร ๆ เมื่อไรก็พอใจยกออกเชิดชูแล้วก็เทศนาว่า ถึงภิกษุองค์เดียวก็ชื่อว่าสงฆ์ เพราะเส้นเกศา แลโลมาของพระมหากษัตริย์แต่ละเส้น ๆ ที่ติดอยู่ใน

พระองค์ก็ชื่อว่าพระมหากษัตริย์อยู่ หรืออุจาระปัสสาวะที่อยู่ในตัวคนก็ชื่อว่าคนอยู่นั่นเอง เทศนาใกล้เกลี่ยไปอย่างนี้ หรือในบาลีฉัททันตปริตว่า "วธิสฺสเมนนฺติ ปรามสนฺโต กาสาวมทฺทกฺขิ ธชํ อิสีนํ" เป็นต้น คัดมาไว้ในสิบสองตำนาน เป็นที่เห็นว่าการที่คัดมาแทรกเข้าใหม่ชัด ๆ เพราะตำนานนำก็ไม่มีเป็นสิบสามตำนาน และในฉบับสิบสองตำนานของมอญของพะม่าของเขาก็ไม่มี จึงได้รู้ห่วงที่ชัดว่า ผู้คัดปริตนี้มาแทรกเข้านั้นเป็นผู้พอใจที่จะห้ามไม่ให้ใคร ๆ สงสัย ภิกษุที่เป็นปาราชิก ชวนให้ถือแต่กาสาวพัตร ไม่ให้ถือตัวคน จึงได้มีนักปราชญ์ที่ถ้อยคำมักเคาะล้อเลียนว่า สูตรนี้เป็นคาถาสวดกันเขาพ้องปาราชิก

อนึ่งลัทธิถือกลุ้มอยู่ในวัดในวาว่าสืบ ๆ มานาน ว่าพระสงฆ์จะตายอย่าให้ตายทับผ้าเหลือง ถ้าตายทับผ้าเหลืองบาป เพราะเป็นกาสาวพัตรของพระพุทธเจ้า และพวกที่ไข้หนักแล้วสึกเสีย พูดแก้ตัวว่ากลับจะว่า "อชฺฌมยา" ไม่ได้ แต่คนที่เขาขี้สงสัยเขาคาดหมายว่าทุศีลกรรมจะเป็นพ้น ไม่มีช่องที่จะผ่านแก้ไขแล้ว จึงปฏิญาณคืนความเป็นภิกษุด้วยคิดว่าปาราชิกสึกเสียแล้วก็หาย ก็ทุศีลเช่นนี้จะแผ่หลายมาก จึงตั้งแต่งเป็นตำรามา จนว่ากันอึงไปตลอดถึงชาวบ้าน ว่าพระท่านอาพาธหนักแล้วก็ประจุเสีย ว่าลัทธินี้จนถึงพระปัจเจกพุทธ คือครั้งหนึ่งผู้หญิงเป็นอันมาก พากันไปเที่ยวที่วัดพระเชตุพน ดูเขียนตามลายผนังศาลารายเก่า ถึงเรื่องคนเปลี่ยดีดกรวดเข้าในช่องโสต พระปัจเจกพุทธนอนปรินิพพานอยู่ รูปพระปัจเจกพุทธนั้นผ้าจีวรสบงดูสีขาวหมด ถึงเขียนอย่างพระนอนก็สีขาว ไม่เป็นเหลืองเป็นแดง จะเป็นช่างเขียน ๆ

ไว้อย่างนั้นแต่เดิมหรือ ๆ รงที่ผสมฝุ่นทาเป็นผ้าเหลืองนั้นแสงแดดจะเลย ติดตามไปก็ไม่รู้เลย ผู้หญิงคนหนึ่งในพวกดูเขียนนั้นร้องขึ้น ว่าพระปัจเจกพุทธทำไมท่านจึงครองผ้าขาว ผู้หญิงแก่คนหนึ่งมาร้องว่าอ๋า เมื่อท่านจวนจะนิพพานท่านประจุเสียแล้ว ท่านจะนิพพานทับผ้ากาสาวพัตรไม่ได้ ถ้าไม่ได้ประจุก็จะไม่ได้เข้าไปในพระปรินิพพาน ก็การลัทธินี้มีผู้ถือลึกซึ้งถึงเพียงนี้ทีเดียว

ประการหนึ่ง เรื่องนิยายมหาภัยในลังกามีว่า ปาปภิกษุหนึ่งทรงคัมภีร์นิทเทศไว้ได้ แต่ภิกษุนั้นซ่อนผู้หญิงไว้ใต้เตียง มีพระสงฆ์เป็นอันมาก เห็นว่าคัมภีร์มหานิเทศจะสูนย์ ให้ภิกษุหนึ่งไปเรียน ภิกษุนั้นไม่ไป อาจารย์รับว่าจะไปนั่งกำกับอยู่ด้วย ครั้นเรียนคัมภีร์จบแล้วศิษย์เข้าไปกราบเท้าอาจารย์ จึงมองเข้าไปเห็นผู้หญิงนอนอยู่ใต้เตียง กลับมาพูดแก่อาจารย์เดิมของตัว ว่าถ้าข้าพเจ้าได้รู้ดังนี้แต่เดิมมา ข้าพเจ้าจะไม่ไปเรียนเลย นิยายนี้ราชาคณะแก่ ๆ เก่า ๆ ก็พอใจเอาขึ้นว่าขึ้นบ่น เมื่อไรในหลวงชำระความปาราชิกวุ่น ๆ ก็บ่นว่านิยายแต่ก่อนก็มีอย่างนี้ ครั้งนั้นก็เป็นต้นพระศาสนา พระคัมภีร์ทั้งปวงยังไม่ได้ยกขึ้นสู่ใบลาน เพราะกาลครั้งนั้นยังมีท่านที่ทรงไตรปิฎก ทวิปิฎกเอกปิฎกมา ท่านก็ไม่ว่าฟ้องร้องอะไรกัน ทุกวันนี้ฟ้องร้องกันวุ่นวายนักเป็นที่ร้อนอกสมณพราหมณาจารย์เป็นการไม่สบาย เพราะเป็นปลายพระพุทธศาสนา ราชาคณะแก่ ๆ บ่นอย่างนี้บ่อย ๆ ได้ยินว่ามา แต่นิยายนั้นไปอยู่ในคัมภีร์ที่ลับหูลับตา ราชาคณะทุกวันนี้จะได้เห็นหรือไม่ได้เห็นไม่ทราบเลย

ก็เรื่องซึ่งพรรณนามาทั้งปวงนี้ ก็เห็นจะไหลออกมาจากวัดเป็นเดิม ในที่จะจุกปากคนไม่ให้พูดนินทาด้วยความทุศีลกรรมนั้นแล ก็ตามพื้นวัดพื้นวาทั่วไป พระสงฆ์พวกใด ๆ องค์ใด ๆ คิดทำให้ถูกศาสน่าเที่ยวศึกษาหารือดูท่านทั้งหลายทั้งปวงก็เป็นอันลงใจเห็นว่า พวกนั้นเป็นเหมือนพวกเด็ก ๆ ตื่นต่อการได้ยินได้ฟัง ย่อมรังเกียจว่าเป็นผู้จ้องง่าจะครหานินทาดูถูกดูหมิ่นท่านทั้งหลายทั้งปวง ก็เป็นที่เห็นใจท่านทั้งหลายทั้งปวงมากอยู่แล้วไม่แกล้งว่า ความอันนี้เป็นจริง ในแผ่นดินก่อนพระสงฆ์ก็พยายาม ตั้งกองจะหลอกจะหลอนจะล่อจะลวงพระเจ้าแผ่นดิน ให้ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสโปรดปราน พระกระแสอย่างไรก็หันไปอย่างนั้นว่าไปอย่างนั้น ขยิบตากันแล้วก็เพ็ดทูลไปตามพระกระแสผิด ๆ ถูก ๆ เมื่อมีเหตุอะไรขึ้นเล็กน้อยในพระราชฐาน คือประชวรหรือเจ้านายสลักสำคัญสิ้นพระชนม์ไป หรือเกิดพื้นเกิดไฟอะไรเป็นความประหลาด ราชาคณะก็กรูกันเข้ามาเฝ้าเยี่ยมเยียนถวายหน้าถวายตาว่าเห็นแก่พระบารมี ฯ ฝ่ายพระเจ้าอยู่หัวเล่าท่านก็คิดหลอกลวงราชาคณะไปต่าง ๆ ว่าท่านใจบุญสุนธรรม์ศรัทธาเลื่อมใส นั่งไหนก็มีแต่ทำบุญ ด้วยท่านคิดว่าพระสงฆ์นั้นย่อมเที่ยวไปสู่มาหาแทบทุกเย่าทุกเรือนทั้งในกรุงนอกกรุง จะได้เอาความดีของท่านไปเที่ยวเล่าเที่ยวขาน ว่าเป็นพระโพธิสัตว์จะได้ตรัสแก่พระโพธิญาณหร่อมร่ออยู่แล้ว แต่เจ้าแผ่นดินทุกวันนี้ได้ดีเมื่อแก่แต่ก่อนซุกซนไปทุกตำบลหนแห่ง สารพัดจะเสือกรู้สอดเห็นดีและร้ายง่ายและยากทั้งในวัดในบ้าน จะว่าอะไรก็มักเคาะเล็กเคาะน้อยถึงจิตต์ถึงใจ ไม่เกรงใจไม่กลัวคนโบราณที่เรียกว่าพระคันถรจนาจารย์ จนถึงท่านทั้งหลายในกาลทุกวันอวดรู้เท่ารู้ทันไปเสียหมด ไม่มีท่านผู้ใด

คิดจะล่อหลอกหลอนให้เลื่อมใส ถึงเจ้าแผ่นดินจะป่วยจะไข้มากมายอยู่หลายวัน หรือลูกเสียเมียตายวุ่นวายอย่างไร ก็ไม่มีพระสงฆ์องค์หนึ่งองค์ใดมาถามมาไต่มาเยี่ยมมาเยียน นอกจากเวลาสังฆการีไปนิมนต์มาถึงใครจะต่อว่าก็คงจะพูดว่าไม่มีโอกาสแก่อาตมาหรือว่าอาตมภาพไม่มีโอกาส ดูท่านทั้งหลายทั้งปวงสำคัญเหมือนเจ้าแผ่นดินทุกวันนี้เข้ารีดฝรั่งเสียแล้ว ที่แท้จะไปเข้ารีดฝรั่งทำไม กะศาสนาแขกยิวของบ้า ว่าความเหม่นเหม่ไม่น่าเชื่อ ว่าที่แท้ ในหลวงทุกวันนี้ก็ถือพระพุทธศาสนาแต่ว่าฉะเพาะถือแต่เนื้อแต่แก่น เปลือกและกะพี้รุง ๆ รัง ๆ สกปรกโสโครกที่สะสมปะปนระคนอยู่จะถือด้วยไม่ได้ เมื่อเห็นว่าสิ่งไรไม่ดีก็จะต้องติสิ่งนั้น ถึงกระนั้นการอันใดเป็นอย่างเป็นธรรมเนียม เป็นแบบแผนเคยมาแล้วก็ยอมให้เป็นไปตามเคย แต่การที่พระสงฆ์จะบวชอยู่คอยหาเมียแม่หม้ายหรือลูกสาวแม่หม้าย ที่ไหนผู้ชายไม่มีจะหาช่องแทรกเข้าไปทางนั้น หรือท่านที่จะบวชอยู่จริงพลอยได้ต้มได้แกงจุกปากเสีย แล้วเกรงใจไม่ว่ากัน ประพฤติตนเป็นคนงมให้ต้องตำราว่า เป็นอย่างหนึ่งในสามเถนนั้นจะยอมไม่ได้ เถนสามประการนั้นตามคำที่เขาว่ากันอึง ๆ ทั้งบ้านทั้งเมืองว่า ๏ ๏ ๏ ๏ ๏ ๏ คำที่มีเถนเป็นท้ายสามอย่างนี้ได้ยินด้วยกัน ๏ นั้น คือไหลเลื่อนเลอะเทอะจำสิบจำห้าไม่ได้ ใครไต่ถามว่ากะไรก็เออ ๆ คะ ๆ ไปประสงค์แต่จะให้ชอบใจผู้พูดด้วยไม่ขัดเขา คำของตัวในเวลาหนึ่งขัดแก่คำของตัวในเวลาอื่นก็ไม่สังเกตสังกา ๏ นั้น อะไร ๆ เขารู้ด้วยกันกลุ้ม ๆ ก็งมงายง่วงงุนอยู่ไม่รู้ ๏ นั้น คือการประหลาด ๆ ลางอย่างที่ชาวบ้านเขาไม่ทำชาววัดก็ทำ อย่าให้ว่ามากไปเลย ฯ

พระบรมราชาธิบายที่ ๔
ว่าด้วยคำว่า ตถาคต อหํ มํ มมํ เม
พระสงฆ์มาใช้ว่าอาตมาเสียหมด

พระสงฆ์มาฉันก็ดี เทศนาก็ดี ก็ย่อมให้ศีลว่า มุสาวาทาเวรมณี ทุกเวลา ในพระศาสนาทั้งศีลพระศีลคฤหัสถ์ ชาววัดชาวบ้านก็มีมุสาวาทาเวรมณีหมด ในศาสนาติเตียนมุสาวาทด้วยบรรยายเป็นอันมาก สรรเสริญความสัตย์ความจริงว่าเป็นดี ความสัตย์ก็เป็นบารมีอย่างหนึ่งของพระโพธิสัตว์ที่สร้างพระบารมีจะตรัสเป็นพระพุทธเจ้า ก็คำคนพูดเป็นภาษาอื่น หรือหนังสือเป็นภาษาอื่น เมื่อจะเอาภาษานั้นมาว่าให้คนอื่นฟัง ตามภาษาของผู้ฟัง ถึงผิดไปจากภาษาเดิมของหนังสือนั้นด้วยถ้อยคำเป็นภาษาอื่น หรือสำนวนในภาษาของหนังสือนั้นกลับหน้ากลับหลังผู้ฟังเข้าใจยาก จะมายักสำนวนให้เข้าหูผู้ฟังตามภาษาผู้ฟังก็ดี หรือความยาวอ้อมค้อมนัก จะตัดใจความให้สั้นก็ดี หรือคำที่ว่ามาในหนังสือนั้นสั้นนัก ลึกนัก กลัวผู้ฟังจะไม่เข้าใจ จะอธิบายออกไปให้เข้าใจก็ดี ไม่มีโทษไม่เป็นมุสา สุดแต่ว่าความประสงค์ของผู้กล่าวเรื่องเดิมเป็นอย่างไรในหนังสือ ก็มาว่ากล่าวความประสงค์นั้นให้ชัดให้ผู้ฟังเข้าใจ แล้วก็ไม่เป็นเท็จ คงเป็นคำจริง แต่คำที่พระเทศนาอยู่ทุกวันนี้รังเกียจอยู่สองคำ คำหนึ่งคือเทศน์ว่าพระพุทธเจ้าเรียกพระองค์ท่านเอง หรือจะว่าเป็นคำตลาดก็ว่าตัวท่านเอง ว่าพระตถาคต ๆ ทุกคำไป ไม่มี

วิเศษเว้นบ้าง มีที่ควรที่ไม่ควรบ้างเลยนั้น จะเป็นจริงแล้วหรือ ? ก็คนฟังคำเทศนาทั้งบ้านทั้งเมือง พระเทศนาสอนให้ถือลัทธิ ว่าพระพุทธเจ้าจะเรียกพระองค์ท่านเองทั้งทรงคิดและทรงตรัส หรือทั้งคำพูด คำคิดว่า ตถาคต พระตถาคต ไปเสียหมด ไม่มีว่ากูว่าเราว่าข้าเลยดังนี้ นั้นจะเป็นจริงแล้วหรือ ? จะเป็นถูกต้องกับความในพระบาลีแล้วหรือ ? ก็ในพระบาลีนั้นจะชี้ให้เห็นก็มีที่ประหลาดเป็นอันมาก แต่จะว่าไปก็จะเกินตาเห็น เกินใจจำของพระสงฆ์เหม่นเหม่ไป ขอชี้เอาบาลีที่ขึ้นปากขึ้นใจ คือบาลีธชัคสูตรว่า "อหญฺจ โข ภิกฺขเว เอวํ วทามิ สเจ ตุมฺหากํ ภิกฺขเว ฯลฯ มเมว ตสฺมึ สมเย อนุสฺสเรยฺยาถ ฯลฯ ภควาติ มมํ หิ โว ภิกฺขเว อนุสฺสรตํ ฯลฯ จนถึง สํฆํ หิ โว ภิกฺขเว ฯลฯ ปหิยิสฺสติ ตํ กิสฺสเหตุ ตถาคโต หิ ภิกฺขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯลฯ อปลายีติ" ในบาลีนี้คำที่ว่า "อหํ มมํ ก็ดี ตถาคโต" ก็ดี ก็พระมาเทศน์บาลีนี้ในที่ "อหํ มมํ" ว่าพระตถาคต ตถาคต ก็ในที่บทว่า "ตถาคโต" ว่าพระเจ้าหรือพระพุทธเจ้าหรือว่าพระผู้มาสู่พุทธภูมิ เสมอด้วยพระพุทธเจ้าในก่อน ก็ที่เทศน์เช่นนี้นั้นเป็นจริงหรือเป็นเท็จ ? "อหํ มํ เม" ซึ่งคำพระพุทธเจ้ามาเทศนามาแปลว่า พระตถาคต ๆ ไปเสียหมด ส่วน "ตถาคโต" บาลีมีตรงตัวสิแปลว่า พระเจ้าพระนายอะไรไปเล่า อย่างนี้นั้นจริงแล้วหรือ ๆ เป็นเท็จไป ? ทำให้คนเข้าใจผิดไปทั้งบ้านทั้งเมือง ว่าพระตรัสอย่างนั้น คำว่า "อหํ มํ เม" ของคนอื่นสิแปลว่ากูว่าข้าว่าเราได้ อย่าเถียงว่าเป็นแต่โวหาร ถ้าของใช้ทั่วไปได้ อย่างคำคนพูดจึงจะว่าโวหาร เหมือน "อหํ มํ เม" เหล่านี้ว่ากูนั้นตรง แต่ในโวหาร

ไทยนั้นเขายักย้าย ถ้าไพร่เสมอกันพูดกัน หรือผู้มีบรรดาศักดิ์สูงว่าแก่ไพร่จึงใช้กู หรือผู้มีบรรดาศักดิ์เสมอจะพูดกัน ผู้ใหญ่พูดแก่ผู้น้อยว่าข้า ผู้น้อยพูดแก่ผู้ใหญ่ว่าฉัน ผู้เสมอกันถ้ากระด้างต่อกันก็ว่าข้าด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าอ่อนผ่อนต่อกันก็ว่าฉัน ดิฉัน กระผม ทั้งสองฝ่าย ถ้าผู้น้อยพูดแก่ผู้ใหญ่ก็ว่า ดิฉัน กระผม ข้าพเจ้า กระหม่อมฉัน ข้าพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ใหญ่กว่าตัวน้อย ๆ ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ จนถึงพระเจ้าแผ่นดินเป็นที่สิ้นที่พ้นตามลำดับนั้น พระสงฆ์สามเณรพูดกันและพูดแก่คนสามัญก็ใช้เหมือนโวหารคฤหัสถ์ แต่เมื่อพูดแก่คฤหัสถ์ที่มีบรรดาศักดิ์สูง ตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมาจนถึงขุนนางที่เป็นพระยาเป็นพระ ก็ว่าอาตมาบ้างอาตมภาพบ้าง พูดแก่ผู้มีบรรดาศักดิ์ต่ำลงไปกว่านั้น ก็ว่ารูป เป็นอย่างธรรมเนียมคำพระสงฆ์สามเณร ก็ผู้อื่นมิใช่พระสงฆ์สามเณร จะว่าอาตมา อาตมภาพ และรูปแก่ใคร ๆ ไม่ได้เลย การทั้งปวงที่พรรณนามานี้ในโวหารไทยใช้ในคำมคธว่า "อหํ มํ เม" ทั่วบ้านทั่วเมืองไป ก็ถ้าจะเทศนาตามโวหารไทยที่เคยใช้อยู่ทั่วบ้านทั่วเมืองดังนี้ เห็นไม่เป็นเท็จไม่เป็นผิด ด้วยว่าตรงคำที่เขาเคยใช้กัน ก็พระพุทธเจ้ามีแต่พระองค์เดียวในเมืองอื่นในเวลาหนึ่งคราวหนึ่ง มิใช่ชาวเมืองนี้ คำว่าตถาคตพระตถาคตมิใช่โวหารชาวเมืองนี้ เป็นแต่โวหารของผู้ใส่ความเอาพระพุทธเจ้าเปล่า ๆ ลบเลือนวิเศษในบาลีเสีย ก็วิเศษในบาลีนั้นอย่างไร อย่างบาลีธชัคสูตรที่ว่าก่อนนั้น ที่ตรัสว่า "อหํ" ว่า "มมํ" ก็มี ว่า "ตถาคโต" ก็มีนั้นก็เป็นวิเศษอยู่ แต่อรรถกถาไม่แก้จงยกไว้ บาลีในเวรัญชกัณฑ์พระวินัยบาลีอาทิกรรมผูกหนึ่งมีว่า "อตฺถิ เชฺวส พฺราหฺมณ ปริยาโย

เยน มํ ปริยาเยน สมฺมาวทมาโน วเทยฺย อรสรูโป สมโณ โคตโมติ เย เต พฺราหฺมณ รูปรสา สทฺทรสา คนฺธรสา รสรสา โผฏฺฐพฺพรสา เต ตถาคตสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา อายตึ อนุปฺปาทธมฺมา อยํโข พฺรหฺมณ ปริยาโย เยน มํ ปริยาเยน สมฺมาวทมาโน วเทยฺย อรสรูโป สมโณ โคตโมติ" ในสมันตปาสาทิกาที่แก้บาลีนี้ว่า "มยฺหํ ปหีนา มม ปหีนาติ วตฺตพฺเพ" แล้วว่ากระไรไปมิรู้อยู่ ดูเอาเถิด ก็วิเศษของบาลีที่เป็น "อหํ มํ เม" และเป็น "ตถาคตสฺส" นั้นมีอยู่อรรถกถาจารย์แก้ไขไว้ ครั้นมาถือลัทธิเท็จ ๆ ว่าพระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เองว่าตถาคตพระตถาคตไปทุกคำ ไม่มีกูและข้าและเราบ้างเลย เนื้อความวิเศษที่อรรถกถาจารย์แก้ไขไว้ ก็ชื่อว่าลบล้างทำลายเสียให้สาบสูนย์ แยบคายพุทธาธิบายนั้นมีอยู่นา ลบล้างเสียดังนี้ไม่สมควรเลยน่าเสียดายนัก

ประการหนึ่ง พระสงฆ์เทศนาคำคิดหรือคำพูดบ้างของใคร ๆ ไม่ว่าไม่เลือกว่าพระว่าคฤหัสถ์ มนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตลอดลงไปจนสุนัขสุกรก็ว่าอาตมาไปเสียหมด อาตมาจะอย่างนั้น อาตมาจะอย่างนี้ ทั้งเทศนาทั้งแปล การที่ใช้ดังนี้ก็เกินโวหารไทยไป เพราะโวหารไทยอาตมาและอาตมภาพเป็นคำสำหรับพระสงฆ์สามเณรจะเจรจาแก่พระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น ลงไปจนพระยาและพระ ต่ำกว่านั้นก็ว่ารูป ถ้าพูดกันเองก็ใช้เหมือนคฤหัสถ์ตามบรรดาศักดิ์สูงต่ำและเสมอกัน หรือพูดแก่คนสามัญมิใช่ขุนนางก็พูดโดยเสมอๆ หรือพูดแก่ศิษย์แก่ทาสก็ว่ากู ไม่ได้ว่าอาตมาไปทุกผู้ทุกคน ศาสนาจะบังคับให้ว่าก็ไม่มี เป็นแต่การตามเคย ก็ซึ่งเอาอาตมาไปใส่ให้เป็นคำ

ของคนทั้งปวง ไม่ว่าพระและคฤหัสถ์ชาววัดชาวบ้าน มนุษย์ดิรัจฉาน อะไรเลยนั้น ผิดโวหารไทยอยู่ ถ้าจะว่าพระสารีบุตรหรือพระอานนท์ถวายพระพรแก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล หรือพระนาคเสนถวายพระพรแก่พระเจ้ามิลินท์ พระมาลัยถวายพระพรแก่พระอินทร หรือพระศรีอารียเทพบุตร ว่าอาตมาอาตมภาพว่าอย่างนี้ ว่าอย่างนั้น ทำอย่างนี้ ทำอย่างนั้น ขอถวายพระพรฟังก็นวนหู เพราะดี ถึงไม่จริงอย่างนั้นก็ต้องแก่โวหารไทยซึ่งใช้แก่ผู้มีบรรดาศักดิ์ดังนั้น หรืออย่างหนึ่งจะว่าพระเถรองค์หนึ่งเข้าไปเจริญพรแก่เสนาบดี ว่าอาตมภาพประสงค์สิ่งนี้ ขอเจริญพรดังนี้ก็ฟังได้ ถ้าจะเล่าเรื่องว่าพระสงฆ์สั่งสนทนากัน ว่าอาตมาอย่างนี้อย่างนั้นขัดหูอยู่ เพราะพระสงฆ์พูดกันเอง ไม่เคยได้ยินว่าอาตมภาพเคยได้ยินอยู่บ้างแต่พระราชาคณะบางองค์ที่เป็นผู้ใหญ่ ท่านพูดแก่เจ้านายที่ทรงผนวชอ่อนพรรษากว่าท่านว่าอาตมภาพนั้นมีอยู่ ฟังก็ไม่ขัดหู เห็นเป็นอันเคารพแก่เจ้านายโดยปกติ และลางองค์ท่านก็ไม่ใช้ว่าอาตมภาพท่านว่าดีฉัน เมื่อว่าอย่างนั้นพิเคราะห์ก็น่ารักน่าฟังอยู่ เห็นความชัดว่าไม่ว่าอาตมภาพเพราะสำคัญว่าเป็นภิกษุเพื่อนสพรหมจรรย์ ไม่ขึ้นข้าเหมือนอย่างพูดกันกับภิกษุหนุ่มอื่นด้วยเคารพแก่เจ้านาย ยกขึ้นให้เป็นเสมอเหมือนพรรษาอายุเท่ากัน ฟังดูก็ชอบกลอยู่ แต่พระราชาคณะที่พรรษาใกล้เคียงหรืออ่อนกว่าเจ้านายที่ทรงผนวช เห็นท่านพูดแก่เจ้านายที่ทรงผนวชนั้นว่า กระหม่อมฉัน ดังนั้น การอย่างนั้นก็สมควรแล้ว ก็ส่วนคำเทศนาล้วนแล้วด้วยอาตมา ๆ ไปหมด เลอะไปไม่ว่าใครต่อใครก็ดหูนักพระเทพกระวีถวายเทศนา ในที่คำพระราชาคณะอื่นเทศนาว่าอาตมานั้น

ท่านว่ากู พระราชาคณะอื่น ๆ ก็ติเตียนว่า พระเทพกระวีว่าไม่ถูก ว่าเป็นคำหยาบคาย เป็นคำตลกไปไม่ควร ก็ที่พระเทพกระวีว่ากู ๆ นั้นชอบถูกแล้ว เพราะคำในหนังสือโบราณมีเป็นอันมาก ถึงสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดราชเดชกรุงเก่าท่านแต่งไว้ก็ว่ากู และในหนังสือสิกขาบทวินิจฉัยแปลร้อย ท่านก็แต่งไว้ว่ากู มีตัวอย่างมาดังนี้ ก็ถ้าหากจะมีคำเล่านิทานเป็นคำบาลีว่าดังนี้ "ปุพฺเพ กิร เอกา สุนขี ภตฺตญฺจ สูปญฺจ มจฺฉญฺจ ภุญฺชิตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา นิปชฺชิสฺสามีติ จินฺเตสิ" จะมิต้องแปลว่า ดังได้ยินมาในกาลก่อน ยังมีนางสุนัขตัวหนึ่ง คิดว่าอาตมาจะฉันจังหันก็ดี สูปังก็ดี แล้วดื่มกินอุทกังก็ดี แล้วจักจำวัด ดังนี้หรือ ขอให้พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยดำริดูจงละเอียดในคำที่ใช้แปลว่า อาตมา ๆ นั้นเทอญ ๆ

พระบรมราชาธิบายที่ ๕
ว่าพระภิกษุบางรูปเที่ยวฝากตัวให้กว้างขวาง ในกรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า โดยหวังยศเมื่อสึกแล้ว

ณวันพุธเดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำปีขาลนศก เวลา ๔ ทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุทธสมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัตยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมราชาธิราชบรมนารถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกณพระที่นั่งราชฤดี มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า พระบาทสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาบรมราชธานีนี้ ๓ พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๔ พระองค์ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใส หวังพระราชหฤทัยจะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง บำเพ็ญพระราชกุศลให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้ทรงพระราชอุตสาหะบริจาคพระราชทรัพย์ทรงประดิษฐานปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นอันมาก ประดับด้วยอุโบสถาคารวิหารเสนาสนะน้อยใหญ่ ให้ประณีตงามดีสมควรเป็นที่อยู่แห่งพระภิกษุสงฆ์สมณะบรรพชิต ปฏิบัติสมณกิจตามพระธรรมวินัย เมื่อทรงเห็นภิกษุรูปใดมีสติปัญญาวิทยาคุณควรจะเป็น

พระราชาคณะ พระครูถานานุกรมผู้ใหญ่รักษาหมู่คณะได้ ก็ทรงพระราชทานถานันดรศักดิ์ทรงฐาปนาให้เป็นพระราชาคณะ พระครูถานานุกรมผู้ใหญ่ปกครองหมู่คณะสั่งสอนภิกษุสงฆ์สามเณรให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์และปฏิบัติในสิกขาบทน้อยใหญ่ ได้ทรงพระราชทานถวายนิตยภัตรทุก ๆ เดือนแต่พระราชาคณะพระครูถานานุกรมตามควรแก่คุณสมบัติแห่งท่านนั้น ๆ เมื่อภิกษุสงฆ์สามเณรรูปใด มีสติปัญญาฉลาดเล่าเรียนแปลพระคัมภีร์ได้เป็นที่เปรียญเอกเปรียญโทเปรียญตรี ก็ทรงพระราชทานถวายนิตยภัตรตามควรทุกเดือน ให้เป็นกำลังแก่การเล่าเรียนสืบไป และทรงพระราชทานนิตยภัตรราคาสองสลึงแก่พระภิกษุสงฆ์ซึ่งอยู่ในอารามนั้น ๆ ทั้งสิ้นทุก ๆ เดือน ก็แลพระราชทรัพย์ที่ทรงพระราชอุทิศถวายแต่พระราชาคณะพระครูถานานุกรมเปรียญพระสงฆ์อันดับ เดือนหนึ่งเป็นเงินตรา ๖๗ ชั่งเศษ ปีหนึ่งเป็นเงินตรา ๘๐๔ ชั่งเศษ แต่ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ทรงทำนุบำรุงให้เป็นกำลังในพระศาสนามากถึงเพียงนี้ ฝ่ายพระราชาคณะพระครูถานานุกรมเปรียญพระสงฆ์อันดับ เพราะอาศัยได้รับพระราชทานนิตยภัตรซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายนั้นเป็นกำลังได้สั่งสอนกันให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์เจริญมานาน ครั้นบัดเดี๋ยวนี้พระราชาคณะพระครูถานานุกรมเปรียญบางองค์ ที่เป็นโลลัชฌาศัยใจมักบาปแสวงหาแต่ลาภสักการและยศถ่ายเดียว เที่ยวประจบฝากตัวในเจ้าในขุนนาง ไว้ตัวเป็นคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านั้นมีบุญวาสนา จะช่วยกราบทูลพระกรุณาให้สึกออกมาเป็นขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่าแห่งใดแห่งหนึ่งได้

ก็ซึ่งพระราชาคณะถานานุกรมเปรียญรูปใดคิดดังนี้นั้น คงไม่สมประสงค์แล้ว อย่าคิดเลยเหนื่อยเปล่า เพราะว่าจะต้องพระราชประสงค์แต่คนที่มีชาติตระกูลเป็นบุตรขุนนางจึ่งจะตั้งให้เป็นขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่า ไม่ต้องพระราชประสงค์คนชาววัดเป็นพระยาพระหลวงขุนหมื่นในกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่า พวกชาววัดนั้นควรจะเป็นขุนนางได้แต่ในกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ ราชบัณฑิต สังฆการี เท่านั้น ซึ่งชาววัดมิใช่บุตรมีชาติตระกูลจะคิดเสือกซนไปในกรมอื่นนอกจากห้ากรมนี้แล้วไม่ได้เลยเป็นอันขาด ขอพระราชาคณะพระครูถานานุกรมเปรียญทั้งปวงจงทราบความตามพระกระแสพระราชบัญญัติเทอญ

พระบรมราชาธิบายที่ ๖
หนังสือโต้ตอบกับพะม่า

เมื่อเดือน ๑๐ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ ในรัชชกาลที่ ๔ พะม่า ๔ คนถือหนังสือเสนาบดีพะม่ามีมาถวายสมเด็จพระสังฆราช ใจความว่าอยากจะทราบการฝ่ายพระศาสนาในกรุงสยาม จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระพิมลธรรม (ยิ้ม) วัดพระเชตุพน เมื่อยังเป็นพระพรหมมุนี มีลิขิตตอบไปฉะบับ ๑ ความในลิขิตนั้นเข้าใจได้แน่ว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้นำมาลงไว้ทั้งหนังสือพะม่าที่มีมาและลิขิตที่ตอบไป ดังนี้

หนังสือพะม่า

ข้าพเจ้ามหาเมลซีซู ซึ่งเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ ได้กินบ้านเมืองหมอเป็นข้าหลวงเดิมฝ่ายในแห่งพระเจ้าช้างเผือกอันประเสริฐ และได้เป็นใหญ่บังคับบัญชากษัตริย์ทั้งหลายทั้งปวงอันมีเศวตฉัตรครอบครองใหญ่ มีต้นว่าสุนาปรันตประเทศตามพทีปประเทศซึ่งมีบ่อเงิน บ่อทอง บ่อแก้ว บ่อกาเยน ทั้งหลายต่าง ๆ และมีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ และเป็นเจ้าน้ำเจ้าดิน อันมีจักราวุธอันประเสริฐ ละอองฝ่าพระบาททั้งสองเหมือนหนึ่งเกสรประทุมชาติ เหตุการณ์บ้านเมืองซึ่งมีเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้กราบทูลอยู่เป็นนิจ ข้าพเจ้ากราบทูลสมเด็จพระสังฆราชให้ทราบความว่า แต่ต้นวิวัฏฐายี

ภัทกัลป จำเดิมแต่พระบรมโพธิสัตว์ลงมาบังเกิดเป็นพระเจ้ามหาสมมุติราช เสวยสมบัติอยู่ในชมพูทวีปสืบต่อมาเป็นกษัตริย์ได้ ๒๕๒๕๖ พระองค์ ภายหลังในมัชฌิมประเทศกบิลพัสดุ เทวทหะ โกลิยะ ได้ตั้งบ้านเมืองใหญ่ในมัชฌิมประเทศ คือเมืองกบิลพัสดุ เมืองเทวทหะ เมืองโกลิยะ ๓ เมือง พระยาโอกากมุขอันมีเปลวเพลิงพลุ่งออกจากปาก บุตรพระยาโอกากมุขชื่อว่าพระยาจันทิมะ บุตรแห่งพระยาจันทิมะ ชื่อว่าพระยาจันทมุข บุตรแห่งพระยาจันทมุข ชื่อว่าพระยาสญชัย บุตรแห่งพระยาสญชัย ชื่อพระยาเวสสันดรอันเป็นเจ้าของแห่งพระยามหาปัจจัยนาค บุตรพระยาเวสสันดรบรมกษัตริย์ ชื่อว่าพระยาชาลี บุตรพระยาชาลี ชื่อว่าพระยาสีหวา บุตรพระยาสีหวา ชื่อว่าพระยาสีหัสร จำเดิมแต่พระยาสีหัสรมาเป็นกษัตริย์ ๘๒๐๑๐ กษัตริย์สืบต่อมาเป็นที่สุด เมื่อนางกัจจานผู้เป็นพระราชธิดาแห่งพระเจ้าเทวทหะ อภิเษกด้วยพระเจ้าสีหหณุราชอันเป็นบุตรแห่งพระยาชัยเสนแล้ว จึงได้พระราชบุตรทรงพระนามชื่อว่าพระเจ้ากรุงศิริสุทธโทนะ เมื่อพระศิริมหามายาผู้เป็นพระราชธิดาแห่งพระยาอัญชนะราช ราชาภิเษกด้วยพระเจ้ากรุงศิริสุทโธทนะแล้ว จึงได้พระโอรสทรงพระนามว่า พระสิทธารถราชกุมารบรมโพธิสัตว์ ครั้นพระชนมายุได้ ๑๖ พระพรรษา แวดล้อมเพลิดเพลินไปด้วยนางทั้งหลายทั้งปวง ๔๐๐๐๐ มีนางยโสธราราชเทวีเป็นต้น เสวยราชสมบัติอยู่ในปราสาททั้ง ๓ ชื่อรามั ชื่อศุภ ชื่อสุรามปราสาท ในเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ ปี ได้เห็นซึ่งนิมิตรอันใหญ่ ๔ ประการ คือเห็นคนแก่ประการ ๑ คนเจ็บประการ ๑ คนตายประการ ๑ รูปสมณะประการ ๑ แล้วได้ธรรมสังเวชสละเสียซึ่งราชสมบัติและปราสาททองอันใหญ่ เสด็จออกไปทรง

ผนวช แล้วไปประพฤติซึ่งทุกกรกิริยาถึง ๖ ปี ทรงชนะซึ่งมารทั้ง ๕ ประการ ในควงไม้พระมหาโพธิมณฑล ครั้นเมื่อได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าไม่มีใครเสมอในภูมิทั้ง ๓ ทรงตรัสเทศนาซึ่งอมฤตยรสธรรมโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายอันล่มจมอยู่ในสงสารสาคร เมื่อได้ ๔๕ พรรษา พระชนมายุภายในเต็ม ๘๐ ภายหลังเมื่อเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ศาสนาก็รุ่งเรืองในมัชฌิมสิงหพประเทศ สมเด็จพระพุทธเจ้าเห็นว่า พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองยืดยาวในประเทศพะม่าทั้ง ๒ คือประเทศสุนาปรันตประเทศตามพทีปประเทศ เมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่นั้น เสด็จไปสู่พระวิหารอันมหาบุญ จุลบุญพี่น้อง ๒ คนกระทำด้วยไม้แก่นจันทน์แดงเนือง ๆ จำเดิมแต่ได้เทศนาอมฤตยรสธรรม โปรดซึ่งสัตว์อันควรจะพ้นทุกข์เป็นลำดับไม่ขาดแถวจนกระทั่งถึงความรุ่งเรือง ประเทศพะม่าเมืองสุเรเขตราเมืองปูกาม เมืองเมงจั่น เมืองจะกั่น เมืองบัญญ เมืองรัตนบุร เมืองรัตนสิงขร จนกระทั่งถึงเมืองอมรปุร กษัตริย์พะม่าตั้งแต่พระเจ้าปู่ชวดและสมเด็จพระเจ้าปู่เป็นสุริวงศ์อสัมภินขัตติย ได้ตั้งบ้านตั้งเมืองเศวตฉัตรปราสาททองครอบครองสืบกันมา ชวนกันได้รับความเจริญในพระพุทธศาสนา และได้ความเจริญแก่อาณาประชาราษฎรทั้งสิ้น พระยาทรงธรรมอันเป็นเจ้าพิภพและเป็นเจ้าแห่งพระยาช้างฉัททันต์ ก็ได้ครอบครองซึ่งบ้านเมืองแว่นแคว้น กับด้วยปราสาททองเศวตฉัตร กับด้วยเมืองอมรรัตนปุรอังวะสืบต่อกันมา สมเด็จพระเจ้าปู่ก็ได้ขอพระพรอันประเสริฐ ถึงว่าได้ครอบครองบ้านเมืองเป็นใหญ่ก็ไม่หลงลืมในการกุศล ได้รักษาศีลเป็นนิจ เหมือนกับพระยาศีลว พระยาทัศนจักร พระยาเนมิ พระยาเวสสันดร

โพธิสัตว์ มีความอดใจจำแนกแจกทานรักษาศีล เมตตากรุณาแก่อาณาประชาราษฎร และบังคับตัดสินขัดข้อง ราษฎรผู้ใดผิดก็ทำตามผิด ผู้ใดชอบก็ทำตามชอบ มิได้เห็นแก่หน้าบุคคลผู้ใด อุตสาหะในความเจริญโลกีย์และโลกอุดร มีสติ ๓ ประการ คือชุมนุมปรึกษาด้วยอำมาตย์ผู้มีปัญญาวันละ ๓ ครั้ง สสุสเมธ ส่วน ๑๐ ส่วนเอาแต่ส่วน ๑ ปุริสเมธ ให้สะเบียงอาหารแก่ข้าราชการ ๖ เดือนครั้ง ๑ สมฺมาปาส ให้ทุนรอนแก่ราชราษฎรชาวบ้านชาวเมืองถึง ๓ ปีจึงเรียกเอาคืน วาจาเปยฺย กล่าวซึ่งถ้อยคำอันไพเราะเป็นที่รัก สังคหะธรรม ๔ ประการ กายพล บริบูรณ์ไปด้วยกำลังกายและกำลังมือ ปาหุปาส บริบูรณ์ไปด้วยรัตนทั้งปวงมีเงินและทองเป็นต้น เป็นโภคพล มากไปด้วยหมู่อำมาตย์พลทหาร เป็นอมัจจพล เป็นอสัมภินสากยวงศ์ไม่ขาดแถว จำเดิมแต่พระยามหาสันทปฐมกัลป มีพระญาติวงศาเป็นอันมาก เป็นอภิชัจจพล มีพระปัญญาอันคมว่องไว เป็นปัญญาพล มีกำลัง ๕ ประการ ขมา มีความอดไว้ชาคริย ตื่นอยู่ในความเพียร อุฏฐาน มีความหมั่นลุกขึ้น สํวิภาคอาจในที่จำแนกทาน ทยา มีความเอ็นดู อิกฺขนา พิจารณาดูในการทั้งปวงนี้เป็นนายกคุณ ๖ ประการ สนฺนิปาต เสด็จออกปรึกษาด้วยการบ้านเมืองวันละ ๓ ครั้ง สมคฺค พร้อมพร้อมไปด้วยราชวงศ์ราชบุตรและเสนาอำมาตย์ ปฏิปชฺชน ไม่ละเลียซึ่งข้อบัญญัติบุราณไม่แต่งจัดเสียใหม่ นิวาตวุตฺติ กระทำเคารพแก่คนผู้มีอายุอันสูงมีคุณอันใหญ่ อปสยฺห ไม่ข่มขี่เอาบุตรหญิงชายชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลาย พลิกร ทำการบวงสวงบูชาตามบุราณ คุตฺติ สร้างกุฎิให้สมณะทั้งหลายอันมาถึงแล้วให้

เพลิดเพลิน ระวังรักษาซึ่งสมณะทั้งหลายซึ่งยังมิได้มา นี้เป็นอปริหานิยธรรม ๗ ประการ จำแนกแจกทานเพื่อจะให้เป็นภูมิแก่อิธโลกปรโลก ทาน กิริยาที่จำแนกแจกทาน ศีล กิริยาที่รักษาศีล ๕ ประการ อาชฺชว ซื่อตรงประดุจเขาเมรุราช มทฺทว กายและน้ำจิตต์อ่อนโยน ตป รักษาอุโบสถศีล อโกธ ไม่โกรธมีเมตตาจิตต์เป็นเบื้องหน้า อวิหึส ไม่เบียดเบียฬให้กรุณาจิตต์บังเกิด ขนฺติ อดใจเหมือนดังแผ่นพระธรณี อวิโรธน ไม่รบกวนราษฎร กระทำตามสมควร เป็นราชธรรม ๑๐ ประการ และประพฤติธรรมในบิดามารดาและบุตรภรรยาญาติทั้งหลาย ประพฤติธรรมในข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยอันเป็นมิตรในหมู่พลโยธาหาญ สมณะชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรทั้งปวง และสัตว์จตุบาททวิบาททั้งปวง บรรดาอาศัยอยู่ในน้ำในบก และสัตว์ที่บินได้ในอากาศเป็นชาติเดรัจฉานทั้งสิ้น ประพฤติธรรมให้คุ้นเคยชำนิชำนาญไม่ให้หลงลืมในราชธรรม ๑๐ ประการ และอุปถัมภ์ค้ำชูพลโยธาหาญ และบำรุงรักษาราชตระกูลมิให้เสื่อมถอย และอุปถัมภ์ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งปวง และอุปถัมภ์สมณะชีพราหมณ์ และเนื้อนกสัตว์เดรัจฉานชาติทั้งหลาย และอุปถัมภ์ค้ำชูซึ่งชนชาวนิคมชนบทน้อยใหญ่ทั้งหลาย และห้ามปรามคนทั้งหลายในแว่นแคว้นอาณาเขตต์มิให้กระทำความชั่วและความผิดเกื้อหนุนให้ทุนรอนแก่ราษฎรที่ยากจนให้ประกอบการหากินเลี้ยงบุตรภรรยาโดยผาสุก และหมั่นพูดจาธรรมสากัจฉาในสำนักสมณพราหมณาจารย์ ในเหตุอันไม่ควรจะผูกใจอยากได้ ก็ไม่ผูกใจอยากได้ ไม่อยากได้ทรัพย์สิ่งของ ๆ คนอื่นอันไม่ควรจะพึงได้ อันนี้เป็นข้อปฏิบัติของมหาจักรพรรดิ ๑๒ ประการ

ประพฤติในราชธรรมทั้งหลายดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ทรงอภิบาลรักษาดูแลซึ่งราษฎรทั้งหลายทั้งปวง ดังหนึ่งว่าบุตรเกิดในอุทร เหมือนดังพระยาอชาตศัตรูอันได้ครอบครองเมืองราชคฤห์ในมัชฌิมประเทศ เหมือนหนึ่งพระยากาลาโศกอันได้ครอบครองเมืองเวสาลีอันใหญ่ เหมือนพระยาศรีธรรมาโศกอันได้ครอบครองเมืองปาตลีบุตรอันใหญ่ เหมือนพระยาเทวานัมปิยดิศ อันได้ครอบครองเมืองลังกาสิงหพ เหมือนอย่างพระยาทุฏฐคามินีและกษัตริย์อื่น ๆ อันได้บำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรือง มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัยทั้ง ๓ มีความอุตสาหะจัดแจงพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุแห่งพระพุทธเจ้าไว้เป็นที่ไหว้สักการบูชา และจัดแจงซ่อมแปลงกุฎีวิหารที่หักพังให้คืนดีดังเก่า ให้สมณะที่มีศีลวิสุทธิบริบูรณ์ไปด้วยสมาธิคุณต่าง ๆ และรู้พระไตรปิฎกควรนับถือบูชาตั้งไว้ให้เป็นพระสังฆราช เพื่อจะให้พระศาสนารุ่งเรือง องค์แห่งอลัชชี ๓ ประการ ควรอันภิกษุสงฆ์จะละเว้น มีต้นว่ากุหก ๙๓ ประการ กุลโทสก ๘ ประการ อเนสน ๒๑ ประการ ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ ไม่ให้ประพฤติ สมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระประสงค์บัญญัติไว้ ซึ่งจตุปาริสุทธศีลสิกขาบท ๒๒๗ ประการ คือคันถธุระ ให้ประพฤติสิกขาบทตามวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ พระพุทธศาสนาก็จะรุ่งเรืองวิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นไป ที่เมืองอมรปุระมีพระอารามชื่อมหาชีวการามซึ่งพระสังฆราชอยู่ กับอารามนอกนั้นมีอยู่ ๗๐ อารามเศษ มีพระภิกษุสามเณรประมาณหมื่นรูปเศษนั้น ได้ถวายจตุปัจจัยทั้ง ๔ และนิตยภัตรมิได้ขาด แล้วได้ถวายจตุปัจจัยกับพระสงฆ์สามเณรซึ่งอยู่ในพระอาราม นอกพระนครบรรดาอยู่ในเขตต์

แดนเมืองอมรปุระทั้งสิ้น และได้เกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองกรมการและราษฎรชาวบ้านให้ถวายจตุปัจจัยด้วย กับได้ประกาศให้ราษฎรชาวบ้านชาวเมืองรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ทุกวันอุโบสถ เพื่อจะให้เป็นหนทางสวรรค์ทางนิพพานด้วยอำนาจผลทานศีลภาวนา บ้านเมืองก็อยู่เป็นสุข ฝนก็ตกตามฤดูราคาเข้าก็ถูก ภัยอันตรายก็ไม่มีกับบ้านเมือง พระสงฆ์ก็ได้ปฏิบัติเล่าเรียนพระสัทธรรมทั้ง ๓ อย่าง คือปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรมพระศาสนาก็รุ่งเรืองดังหนึ่งว่าพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ ได้ทำการพระศาสนาถึงเพียงนี้แล้ว ก็ยังไม่สมดังพระหทัยปรารถนาอีก พระศาสนาในลังกาทวีปเมืองอมรปุระในกรุงศรีอยุธยา ก็รุ่งเรืองบริบูรณ์ทั้ง ๓ แห่งพระสงฆ์ก็ประกอบไปด้วยศีลาจารวัตรสมาธิคุณ เนื้อความก็แผ่ซ่านเลื่องลือไปถึงว่าในกรุงพระมหานครศรีอยุธยา พระสงฆ์ก็ตั้งอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนพระสังฆราช ที่ให้ถือหนังสือเข้ามาทั้งนี้ เพื่อจะรู้ว่าพระสงฆ์ในกรุงศรีอยุธยาจะมีสักเท่าใด หนังสือพระไตรปิฎกมีอยู่เท่าใด จะต้องการหนังสือพระไตรปิฎกเท่าใด ให้เอาไทยทานเข้าไปถวาย แล้วให้ทูลถามพระสังฆราชดู ขุนนางฝ่ายในชื่อเมดซอสันหริง ได้ทูลพระเจ้าทรงธรรมอันเป็นเจ้าพิภพว่า จะให้ งะซวยซี่ งะซวยมอง งะคลา งะทวย ๔ คน ถือหนังสือและคุมสิ่งของมาสู่สำนักพระสังฆราช ไทยทานที่ถวายเข้ามานั้น ประคำยางไม้กาเยน ๔๐ สาย ให้มอบถวายพระสังฆราชพระยาธรรมราชพระเจ้าช้างเผือกนั้น เป็นพระยามหาธรรมราชสาสนทายกแต่พอได้ฟังสารคดีเหตุกิตติศัพท์ กิตติคุณแห่งพระสังฆราช ก็มีความยินดีศรัทธาเลื่อมใสนัก พระสงฆ์ที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกมีมากน้อยเท่าใด

จะต้องการหนังสือพระไตรปิฎกสักเท่าใด ให้พระสังฆราชแจ้งความมากับคน ๔ คนที่ถือหนังสือนี้เถิด ตัวข้าพเจ้าขอเป็นศิษย์อันสนิทในกุฎิเหมือนอย่างศิษย์ตั้งแต่เล็ก ๆ มา ไม่ว่าปัจจัยอันใดเป็นต้นว่า หนังสือพระไตรปิฎกบรรดาที่ต้องการนั้นก็จะให้คนที่เดิมใช้ไปนั้นเอากลับมาถวาย ข้าแต่พระสังฆราช ดังข้าพเจ้ากราบทูลมา.

ณวัน ๖ ๆ ๑๐ ค่ำปีมะโรงอัฐศก มองซวยยอง มองซวยซี่ มองซวยมอง มองคาล มองป มาแต่เมืองอังวะ ถือหนังสือเจ้าอังวะ ๑ หนังสือเดิรทาง ๑ รวม ๒ ฉะบับ เป็นอักษรพะม่ามาทางเมืองเชียงใหม่ ให้พระยาศรีหากเพ็ชร ขุนวิเศษภาษาล่ามแปลเป็นไทยได้ความว่า หนังสือเมลซอสันหริง ขุนนางฝ่ายในเฝ้าอยู่เป็นนิจ ให้งะซวยซี่ งะซวยมอง งะคลา งะทวย ถือเข้ามาณกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ด้วยได้ข่าวว่ามหานครกรุงศรีอยุธยา พระพุทธศาสนารุ่งเรือง พระภิกษุสงฆ์ประกอบศีลาสมาธิคุณ มีอุตสาหะเล่าเรียนฝ่ายคันถธุระ วิปัสนาธุระมีศีลบริสุทธิ์ เจ้าอังวะจึงมอบสิ่งของและหนังสือเข้ามาให้ถวายพระสังฆราชและพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง แล้วสั่งกำชับผู้ถือหนังสือเข้ามาว่า ให้ระวังรักษาหนังสือให้ดีแล้วอย่าให้เนิ่นช้าอยู่ในกลางทาง ให้รีบเร่งเข้ามาให้ถึงโดยเร็ว จะพูดจาว่ากล่าวเป็นประการใด ให้ปรึกษาหารือให้พร้อมกันอย่าให้แตกร้าวได้ ถ้าถึงกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาแล้วก็ให้ไปสำนักอาศัยอยู่ในที่สมควรอันชอบ จะพูดจาว่ากล่าวกินอยู่หลับนอนให้สมควรประเพณีบ้านเมืองประเทศอันใหญ่ ถ้าและจะพูดจาว่ากล่าวประการใดให้พร้อมกันเป็นคำเดียว ถ้าและจะเข้าไปหาสมเด็จพระสังฆราช เอาหีบไขกุญแจเอาของ

ในหีบถวายพระสังฆราช แล้วก็เอาหนังสือถวายสมเด็จพระสังฆราชด้วย ถ้าและพระสังฆราชจะได้ถามด้วยเรื่องราวพระศาสนาในเมืองอมรปุรอังวะ ก็ให้เรียนพระสังฆราชว่า เจ้าเมืองอังวะเป็นพระมหากษัตริย์พระเจ้าช้างเผือก ผู้ประเสริฐ ได้ครอบครองซึ่งกษัตริย์ทั้งหลาย อันมีเศวตฉัตรในแว่น แคว้นบ้านเมืองอันใหญ่อันเป็นมหาราช ผู้บำรุงพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้า โดยวิเศษยิ่งนัก ทรงพระราชศรัทธาถวายจตุปัจจัยแด่พระสงฆ์ทั้งหลาย เป็นอันมากทุกวันทุกเวลา มิให้พระสงฆ์ขัดสนด้วยจตุปัจจัยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เสมอเป็นนิจทุกเดือนทุกปีไม่ได้ขาด จะได้มีพระทัยย่อหย่อนต่อการบุญ หามิได้ พระเจ้าช้างเผือกนั้นทรงพระราชศรัทธาอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์ ทั้งหลายอันเล่าเรียน และทรงไว้ซึ่งพระศาสนาทั้ง ๓ คือ ปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา ปฏิเวธศาสนา และพระสงฆ์ที่มีอุตสาหะเล่าเรียนคันถธุระ วิปัสสนาธุระ ทั้งคามวาสี อรัญวาสี อันอยู่ในแว่นแคว้น ข้อหนึ่งว่า ราษฎรชาวบ้านทั้งหลายไม่ว่าชาติใดตระกูลใด สุดแท้แต่ว่ามีศรัทธา เลื่อมใสในพระศาสนา ฟังธรรมเทศนาจำแนกแจกทานรักษาศีลจำเริญ ภาวนา พระเจ้าช้างเผือกก็อุปถัมภ์ค้ำชูด้วย เพราะอาศัยเหตุอันนั้น ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายก็ได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ได้ประพฤติ ธรรมจริยา สมจริยา ที่กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา มีพระพุทธศาสนา รุ่งเรืองอยู่ พระเจ้าช้างเผือกได้ทราบดังนั้น จึงให้คนทั้ง ๔ ถือหนังสือ เข้ามาร่ำเรียน ด้วยในกรุงศรีอยุธยามีพระสงฆ์ซึ่งเล่าเรียนประพฤติใน พระศาสนาสักเท่าใด จะต้องการหนังสือพระไตรปิฎกอย่างไร ในกรุงศรี

อยุธยาจะต้องการพระไตรปิฎกสักเท่าใด ก็ให้ร่ำเรียนจดหมายให้มั่นคง แล้วอย่าให้เนิ่นช้าอยู่ ให้รีบกลับออกมาโดยเร็ว อย่าได้อวดอ้างอื้ออึงไป ในระหว่างหนทางที่ไปมา คนที่มาด้วยกันนั้นอย่าให้วิวาทกัน ถ้ามีวิวาทกัน แตกร้าวขึ้นแล้วสืบได้ภายหลังจะมีโทษจงหนัก ฯ

ลิขิตพระพรหมมุนี (ยิ้ม)

ลิขิตพระพรหมมุนีคัมภีร์ญาณนายก ตรีปิฎกคุณาลังกรณ์ มหาคณฤศรบวรสังฆารามคามวาสี สถิตย์ ณวัดพระเชตุพน วิมล มังคลาราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง เป็นอัพภันตราราม ภายในกำแพงพระนคร ตั้งอยู่ณทิศทักษิณแห่งพระบรมมหาราชวัง ณกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาบรมราชธานี อันประดิษฐานตั้งในบางกอกประเทศ ขอแสดงความมายังท่านที่มีชื่อในหนังสือ ซึ่งผู้ถือหนังสือเข้ามาอ้างให้เราได้ยินว่า มหาเมลซีซู เสนาบดีผู้ใหญ่ซึ่งได้ครองเมืองบ้านหมอและคนอื่น ๆ ที่ควรจะอ่าน และรู้ความในหนังสือทั้งปวงให้ทราบ

ด้วยเมื่อณเดือนภัทรบทมาศปีมะโรงนักษัตรอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ ปี มีพวกพะม่า ๕ คนเข้ามาทางเมืองนครเชียงใหม่ ลงมากับด้วยเจ้านายและขุนนางเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง ซึ่งลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยามครั้งนี้ ถึงกรุงเทพมหานครขึ้นพักอยู่ที่วัดราชาธิวาส เป็นพระอารามน้อย ขึ้นกับ วัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม ราชวร มหาวิหาร พระอารามหลวง จึงขึ้นไปหาพระสงฆ์ในพระอารามนั้นเล่าความให้ฟังว่า มาเพื่อจะพบพระสงฆ์ที่เป็นใหญ่ในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ในพระอารามนั้นจึงพาตัวมายังสำนักเราณวัดพระเชตุพน พะม่า ๕ คนจึงแจ้งว่า คนหนึ่งชื่อเมลจอจัลริน คนหนึ่งชื่องะซวยซี คนหนึ่งชื่องะซวยมอง คนหนึ่งชื่องะคลา คนหนึ่งชื่องะทวย และว่าเจ้าแผ่นดินกรุงอังวะให้ข้ามานมัสการ

สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเปนผู้ใหญ่ในพระพุทธศาสนาณกรุงสยาม และได้ยื่นหนังสือให้แก่เราเปนอักษรพะม่าฉะบับ ๑ และได้ถวายไทยธรรม คือ ประคำกาเยน ยางไม้ใหญ่ ๒๙ สาย เล็ก ๑๐ สาย รวม ๓๙ สาย หีบกำมะลอ ๑ กล่องอย่างเงี้ยวใหญ่ ๒ เล็ก ๒ รวม ๔ โอลายอย่างเงี้ยว ๒ แหนบ ๒ กระจก ๑ เปนของ ๘ สิ่งให้แก่เรา กับไทยธรรมอื่นอีก คือกล่องอย่างเงี้ยว ๔๔ โอลายอย่างเงี้ยว ๔๔ แหนบ ๔๔ กระจก ๔๔ ได้ถวายพระเถรานุเถรอื่นอีก ๔๔ รูปแล้ว เราทั้งหลายพร้อมกันได้กระทำอนุโมทนาให้ต่อหน้าพะม่า ๕ คน ในวัน ๔ ๕฿ ๗ ๑๐ ค่ำนั้นแล้ว เราจึงได้หาล่ามพะม่าให้อ่านแปลหนังสือนั้นออกเปนภาษาไทย ก็ได้ความไพเราะวิจิตรด้วยกิติคุณการสรรเสริญเจ้าแผ่นดินกรุงอังวะมหาราชธานีในแดนพะม่า ฟังก็น่าเพลิดเพลินใจ เราจึงคิดว่าถ้าคนเหล่านี้เปนคนซึ่งผู้มีอิสสริยยศบรรดาศักดิ์ในเมืองใหญ่ใช้เข้ามาจริง เราก็มีความประสงค์เพื่อจะให้ท่านผู้ที่ใช้เข้ามานั้น ได้เชื่อด้วยสลักสำคัญเปนแน่นอนว่าผู้ที่รับใช้เข้ามาเหล่านั้นได้มาถึงเราแล้วจริง หนังสือกับสิ่งของไทยธรรมได้มอบให้แก่เรา และถวายแก่พระเถรานุเถระอื่น ๆ ตามจำนวนของนั้นตามบังคับมาแล้วจริง เราจึ่งรจนาการลิขิตนี้มาให้เปนสำคัญ ถ้าท่านผู้ใช้มามีตัวจริงแล้ว เราขออวยพรอนุโมทนาท่านด้วยปรารถนาความเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ และสวัสดิมงคลผลอย่างอื่น ๆ และความประสงค์สิ่งไรของท่าน ซึ่งเปนกุศลไม่มีโทษจงสำเร็จทุกประการเทอญ

เพราะเราได้รับธรรมบรรณาการ ความรำพันถึงเจ้ากรุงอังวะเปนมหาราชกษัตริย์ และสรรเสริญสมบัติทั้งพระเกียรติยศธรรมคุณต่าง ๆ

ยืดยาวนักหนา เราก็ควรจะต้องกล่าวความในกรุงสยามประเทศนี้ แสดงออกไปเป็นปฏิบรรณาการตอบแทนให้ท่านฟังบ้าง แต่ปกติไทยชาวกรุงสยามประเทศนี้ ย่อมรู้ประมาณในทางกถา ความใด ๆ ถึงจะจริงแท้แต่ถ้าเป็นความไกลตาเห็นว่าเป็นคนไกล ๆ จะเชื่อยากก็ไม่อยากกล่าวยืดยาวไป ด้วยเห็นว่าไม่มีประโยชน์ และคำยกยอว่ากษัตริย์มหาสมมุติราชวงศ์ อสัมภินขัตติยวงศ์บริสุทธิ์มาเนือง ๆ ในพระบาลีและอรรถกถาฎีกาต่าง ๆ นั้น คนทั้งปวงชาวประเทศต่าง ๆ ได้ทราบทั่วกันว่า เป็นคำยกย่องของคนโบราณใช้ในมัธยมประเทศที่ได้รู้อยู่บัดนี้ ว่าฮินดูสถาน เพราะบาลีเป็นของสังคายนาในมัธยมประเทศนั้น และอรรถกถาฎีกาก็เป็นคำกล่าวแก้บาลี แต่การในมัธยมประเทศไม่ได้ว่าด้วยการประเทศอื่น ๆ และคนบางพวกในประเทศนั้นได้ชื่อว่ากษัตริย์ เพราะเนืองด้วยขัตติยชาติตามเชื้อชาติสืบตระกูลเป็นลำดับมาดังนี้ ชาติอื่นคือ พราหมณ์ แพศย์ ศูท จัณฑาล เนศาท ปุกุส เป็นต้น ซึ่งถือกันต่าง ๆ ในประเทศนั้น และคนที่ใช่ชาติกษัตริย์เดิมจะชื่อว่ากษัตริย์ ด้วยเป็นเจ้าแผ่นดินก็หาไม่ และเจ้าแผ่นดินในประเทศนั้น คนทั้งหลายย่อมนับถือให้ได้ราชาภิเษกฉะเพาะแต่ขัตติยชาติเป็นธรรมเนียมมา ชาติอื่นแม้มีอำนาจว่าการแผ่นดินก็ไม่ได้ราชาภิเษก แต่ถ้าจะว่าโดยธรรมวงศ์แล้ว แม้นถึงในประเทศอื่น ผู้ที่ได้ครอบครองราชสมบัติเป็นเจ้าแผ่นดินในประเทศนั้น ๆ เมื่อประพฤติถูกต้องตามมูลนิติขัตติยธรรม เหมือนกษัตริย์ในมัธยมประเทศ ซึ่งเป็นต้นแบบแผนอย่างกฎหมายบ้านเมืองต่าง ๆ สืบมา

ก็จะพึงกล่าวได้บ้าง โดยที่ได้ตั้งอยู่ในธรรมวงศ์ของกษัตริย์ แต่ก็หาสู้ต้องการนักไม่ ด้วยชื่อว่ากษัตริย์ขัตยิ่นเมื่อความดีมีอยู่แล้วก็เป็นความดี และข้อซึ่งว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ๆ มีชาติบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์เจือปนนักไม่เจือปนมาแต่ต้นเดิมนั้น ถึงจะว่าจริงก็เป็นการไกลห่างล่วงมาแล้วนาน ก็เชื่อยากจะเอาเป็นประมาณไม่ได้ ด้วยว่าสพฺเพ สํขารา อนิจฺจา สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวนยักย้ายไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นคำเกิน ๆ เช่นนี้เราจะขอยกเสีย ไม่เสียนตามว่าตาม ซึ่งไม่ว่านั้นเพราะจะเห็นว่าพระเจ้ากรุงสยามของเราต่ำตระกูลกว่าเจ้านายในกรุงอังวะบัดนี้นั้นก็หามิได้ ด้วยว่าต้นเชื้อวงศ์ ในประเทศพะม่าและไทยซึ่งใกล้เคียงกัน ก็มีสืบมาในพระราชพงศาวดาร และคำให้การคนไปมาเนือง ๆ ความจริงอย่างไรก็ย่อมแจ้งแก่คนทั้งสองประเทศที่พอใจพึงโดยจริงอยู่ด้วยกัน จะขอว่าแต่การที่ควรอันนี้เป็นธรรมเนียมคนทั้งปวงทุกประเทศ ย่อมนับถือเจ้านายที่มีชาติภาษาและกูลจารีต ถือธรรมลัทธิเสมอกันมากกว่าชาติอื่นภาษาอื่น เพราะฉะนั้นฝ่ายข้างกรุงสยามนี้ ถึงเมื่อบ้านเมืองได้เป็นระส่ำระสายยักย้ายไปต้องอยู่ในอำนาจชาติอื่นภาษาอื่น และความลำบากยากเข็ญซึ่งเป็นมาแล้วแต่หลัง ดังครั้งศักราช ๑๑๒๙ ปีนั้นก็ดี ก็ยังได้รวบรวมประดิษฐานราชตระกูล มีเจ้านายที่สมณพราหมณาจารย์ประชาราษฎรทั้งปวงนับถือวงศ์ตระกูลและคุณธรรมแต่เดิมมานั้น ขึ้นดำรงรักษาราชอาณาจักร์เป็นพระเจ้าแผ่นดินเอกราชไม่ต้องพึ่งเมืองอื่น ขึ้นครอบครองแผ่นดินสืบมา และพระราชวงศ์นี้มิใช่โจรราชอาณาจักร คือใครกล้าแข็งกว่าผู้อื่นแล้วก็ขึ้น

เป็นใหญ่โดยลำพังพลานุภาพเท่านั้น อันพระราชวงศ์นี้ เป็นบรมวงศ์มหาราชอาณาจักรดำรงราชตระกูลมาด้วยความยินดี ยอมพร้อมเพรียงแห่งคนทั้งหลายซึ่งได้รับพระเดชพระคุณ และนับถือสืบมาในราชตระกูลและอมัจจตระกูลสืบมาได้ ๔ ลำดับพระเจ้าแผ่นดิน นับกาลก็เกือบได้ร้อยปีมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์นี้ เป็นบรมราชนัดดาธิราชของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระองค์เป็นปฐมพระบรมราชวงศ์นี้ และเป็นพระบรมราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามซึ่งได้เถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระบรมราชวงศ์มาเป็นที่ ๒ และเป็นบรมขนิษฐาธิราชของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งได้เถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระบรมราชวงศ์ลงมาเป็นที่ ๓ และพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์นี้ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ ไม่มีคนตระกูลอื่นขัดคั่นแซกแซงให้เคลือบคลุมทราม เสวยราชสมบัติได้ ๗ ปีทั้งปีนี้ เมื่อก่อนยังไม่ได้เถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น พระองค์ก็ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอันมาก บัดนี้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ก็ได้ดำรงรักษาสยามราชอาณาจักรทั้งประเทศราชทั่วทุกทิศ ให้มีความสุขสำราญโดยราชวิธานกิจนั้น ๆ และได้ทรงอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงให้มีอิสสริยยศบริวารยศโดยถานานุศักดิ์ และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองดำรงอยู่เป็นปกติ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ ทรงอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์สามเณรทั้งปวงโดยสมควรแก่ศีลคุณสุตคุณ พระนครนี้ก็เจริญรุ่งเรืองเป็นสุขสำราญนิราศอุปัทวอันตราย

อนึ่งเพราะคำซึ่งมีมาในหนังสือว่าพะม่าซึ่งมาครั้งนี้ มานมัสการพระสังฆราชซึ่งเป็นพระมหาเถรเจ้า เป็นประธานในพระพุทธศาสนาสยามประเทศนี้ และพะม่าพวกซึ่งมาครั้งนี้หาได้พบพระมหาเถรที่เรียกชื่อดังนั้นไม่ ก็ด้วยเหตุนั้นท่านผู้ใช้มาจะเข้าใจว่าในกรุงสยามบัดนี้ การพระพุทธศาสนาจะไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชา เพราะฉะนั้นจะขออธิบายชี้แจงให้ทราบด้วยตำแหน่งพระสังฆราชนั้นเดิมแต่ก่อนอย่างธรรมเนียมในสยามประเทศนี้และเมืองอื่น ๆ ใกล้เคียงกัน บรรดาเป็นเมืองมีพระสงฆ์อยู่เป็นที่นับถือโดยปกติคนในพื้นบ้านเมืองนั้นย่อมมีจารีตมา คือพระมหาเถรเจ้าองค์ใดซึ่งพระเถรานุเถระผู้น้อยผู้ใหญ่เจ้าหมู่เจ้าคณะในพระพุทธศาสนาเป็นอันมากพร้อมใจกันนับถือบูชา เป็นผู้ประกอบด้วยศีลและปัญญาศรัทธาธิคุณควรจะเป็นประธานที่พึ่งแก่พระสงฆ์ทั้งปวงและราชตระกูลทั้งราษฎร ในการสั่งสอนแนะนำให้ปฏิบัติการกุศลในพระพุทธศาสนาได้ด้วยดีแล้ว ในพระเจ้าแผ่นดินพร้อมกับความคิดท่านเสนาบดี ก็ย่อมแต่งตั้งพระมหาเถรเจ้าองค์นั้นให้มีอิสสริยยศบรรดาศักดิ์อย่างใหญ่อย่างสูงกว่าพระสงฆ์ทั้งปวงเรียกนามว่าพระสังฆราช เยี่ยงอย่างนี้มีมานาน ครั้นเมื่อถึงรัชชกาลแผ่นดินประจุบันนี้ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม ได้ทรงสังเกตการเก่าที่มีมาในพระบาลีอรรถกถาโดยละเอียดแล้ว ทรงปรึกษาด้วยพระสังฆเถรานุเถระผู้รู้พระปริยัติธรรม และนักปราชญ์ราชบัณฑิตเป็นอันมากเห็นพร้อมกันว่า คำว่าราชานี้ไม่ควรจะใช้เป็นชื่อ ไม่ควรจะเรียกจะให้แก่บรรพชิตอื่น นอกจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลย เพราะในบาลีและคัมภีร์อรรถกถาฎีกาแต่พระนามสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์เดียว

เรียกบางแห่งว่าธรรมราชา ถึงฤษีมุนีนอกจากพระศาสนาจะชื่อว่าราชิสี ก็มีแต่พระเจ้าทัพหเนมี พระเวสสันตรเป็นต้น ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินมาแต่ก่อนแล้วออกทรงผนวช จึงได้นามเดิมมาเรียกบ้างอย่างในจักรวัตติสูตร และชาดกว่าราชฤษี แต่ในพระพุทธศาสนาแล้วถึงท่านที่เป็นเจ้าแผ่นดินมาแต่เดิมอย่างพระเจ้ามหากปิลราช พระเจ้าภัททิยราช พระเจ้าปุกกุสาติกราช เป็นต้น เมื่อได้ออกทรงบรรพชาแล้วมีแต่นามว่า พระมหากปิลเถระ พระภัททิยเถระ พระปุกกุสาติภิกษุ ไม่ได้ปรากฏนามว่าราชาเลย ตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานมาแล้ว ถึงพระมหากัสสปเถระและพระโมคคัลลีบุตรติศเถระ ซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในการปฐมทุติยตติยสังคายนาก็ดี พระมหินทเถระซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ออกไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปก็ดี ก็ไม่ได้เรียกว่าสังฆราชเลย เพราะฉะนั้นจึงพร้อมกันให้ยกตั้งนามว่าพระสังฆราชนั้นเสีย ไม่ได้ตั้งท่านองค์ใดเป็นที่พระสังฆราชเลย และในการแรกตั้งแผ่นดินประจุบันนี้ พระบรมวงศ์เธอพระองค์หนึ่งเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระองค์เป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์นี้ เป็นขนิษฐาธิบดีของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม ซึ่งได้เถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระบรมราชวงศ์มาเป็นที่ ๒ ได้ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาแต่ทรงพระเยาว์มา จนทรงพระเจริญพระชนม์ได้ ๖๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์นั้นเมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่นั้นได้ทรงศึกษาหัดขระวิธีและพุทธวจนะ และวิชชาการคดีโลกอื่น ๆ ในสำนักแห่งพระบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นมา ครั้นเมื่อได้เถลิงราชสมบัติ จึงทรง

ปรึกษาด้วยพระบรมราชวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ และพร้อมด้วยอนุมัติยาภิชฌาศัยแห่งพระเถรานุเถระเจ้าหมู่เจ้าคณะทั้งปวงด้วยกันแล้ว ได้สถาปนาพระบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นให้มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระสมณุตมมหาสังฆปรินายกอันใหญ่ยิ่งกว่าสังฆบริษัททั่วทั้งสกลอาณาจักร กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเจ้านั้น จึ่งได้ทรงจัดแจงมอบคณะฝ่ายเหนือให้ขึ้นแก่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สถิตย์ณวัดสุทัสนเทพวราราม คณะฝ่ายใต้ให้ขึ้นแก่สมเด็จพระวันรัต สถิตย์ณวัดอรุณราชวราราม คณะกลาง คือพระสงฆ์ในเขตต์แดนพระนครนี้แบ่งกันบังคับว่ากล่าวเป็นสามคณะ คือขึ้นณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามโดยมาก ขึ้นในพระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ สถิตย์ณวัดบวรนิเวศวิหารบ้าง ขึ้นแก่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สถิตย์ณวัดมหาธาตุบ้าง ตามที่คุ้นเคย กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้เสด็จดำรงอยู่ได้ ๓ พรรษาก็ทรงพระประชวรสิ้นพระชนม์ล่วงไป ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามจึ่งโปรดให้จัดแจงการถวายพระเพลิงกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเสร็จแล้ว ก็ยังทรงพระอาลัยถึงยิ่งนัก จึ่งได้โปรดให้ประดิษฐานพระอัฏฐิธาตุไว้ณพระตำหนักซึ่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสนั้นได้เสด็จอยู่เหมือนยังมีพระชนม์ มิได้ทรงตั้งแต่งท่านผู้ใดเป็นที่พระสังฆราชต่อไปอีกเลย มีแต่ท่านที่เป็นมหาเถระผู้ใหญ่เป็นเจ้าคณะทั้ง ๕ ว่ากล่าวตามคณะจนบัดนี้ ฝ่ายเราเป็นเชษฐันเตวาสิกในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส จึ่งได้มาปฏิบัติเฝ้าพระอัฏฐิและรักษาหมู่คณะอยู่ณพระอารามนี้ ตามอย่างเมื่อกรมสมเด็จ

พระปรมานุชิตชิโนรสยังทรงพระชนม์อยู่ เพราะฉะนั้นเมื่อพะม่า ๕ คน มาถึงวัดราชาธิวาส ได้ถามพระสงฆ์ว่าจะมาหาพระสังฆราช พระสงฆ์ในอารามนั้นจึงได้พาพวกพะม่ามายังสำนักเราณวัดพระเชตุพน ซึ่งเคยเป็นที่สถิตย์แห่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสนั้นดังนี้ และการพระพุทธศาสนาในกรุงสยามนี้ ถึงจะไม่มีสมเด็จพระสังฆราชตามอย่างเดิม เจ้าหมู่เจ้าคณะทั้ง ๕ ก็มีสมัคสโมสรพร้อมกันปรึกษาว่ากล่าวการทั้งปวงให้เรียบร้อยเป็นปรกติ การปฏิบัติเล่าเรียนก็บริบูรณ์อยู่ทุกประการ

และแต่ก่อนมาจนบัดนี้ คนชาวกรุงสยามประเทศนี้ ได้รู้ทั่วกันมานานว่า พะม่าเป็นข้าศึกกับไทย เมื่อก่อนแต่นี้ไปภายหน้าในสองร้อยปีลงมา พะม่าได้กล่าวไทยว่าเป็นอย่างไรกับพะม่านั้น การที่จริงที่แท้อย่างไรในคำนั้นก็ดี พะม่าได้ทำกับเมืองไทยอย่างไรก็ดี การทั้งปวงนั้นก็แจ้งอยู่กับใจของไทย และบุตรหลานของไทยที่ตกอยู่ณเมืองพะม่า หรือแต่ตัวพะม่าที่เป็นคนซื่อสัตย์มักสืบสาวการโบราณ รู้เรื่องราชพงศาวดารแต่ก่อนอันจริงนั้นทุกประการแล้ว อย่าให้เราผู้เป็นสมณะต้องกล่าวถึงความบ้านเมืองแต่หลังมานั้นเลย ในแผ่นดินพระเจ้ากรุงสยามแต่ก่อน ๆ ครั้งนี้ขึ้นไปนั้น มีพวกพะม่าได้เข้ามาถึงกรุงเทพมหานครหลายครั้งแล้ว มาอวดอ้างว่าเป็นขุนนางทูตพระเจ้าแผ่นดิน และเสนาบดีพะม่าใช้มาบ้าง ว่าตัวเป็นคนมีชาติมีตระกูลเป็นเชื้อเจ้านายบ้าง เข้ามาขอเจริญทางพระราชไมตรีผูกพันธ์สองพระนครให้เป็นทองแผ่นเดียวกันบ้าง หรือว่าจะหนีภัยข้างเมืองโน้นมา หรือขอให้ช่วยตัวด้วยกำลังและอื่น ๆ บ้าง และการ

ที่คนเหล่านั้นให้การไว้อย่างไร ครั้นสืบฟังไปการก็เป็นอย่างอื่น เป็นเท็จแท้ ไม่เป็นจริงดังนั้น ภายหลังมามีพะม่าบางพวกบางคนเข้ามาอีก มาพูดจากันต่าง ๆ เช่นนั้นอีกก็ไม่มีใครเชื่อฟัง ผู้บรรดาศักดิ์ย่อมมีความสงสัยว่าเป็นคนสอดแนมเที่ยวสืบข่าวการบ้านเมือง หรือหลอกลวงจะเอาลาภผลรางวัลด้วยเล่ห์กล ท่านจึงจับตัวกักขังไว้บ้าง จองจำทำโทษเสียบ้าง มิได้ปล่อยให้ไปมาตามสบาย ครั้นข่าวนี้ทราบออกไปในเมืองพะม่า คนในเมืองพะม่าแม้ถึงเป็นคนดีมีศรัทธาซื่อตรง ประสงค์จะเข้ามาเที่ยวนมัสการพระเจดีย์และทำบุญให้ทานด้วยเห็นแก่พระพุทธศาสนาฝ่ายเดียว ไม่เกี่ยวข้องด้วยราชการบ้านเมืองก็ดี ก็มีความสะดุ้งเกรงกลัวจะต้องกักขังตัวไว้ จึงหาได้ไปมาถึงกันไม่นานแล้ว แต่บัดนี้พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์นี้ทรงพระกรุณาเมตตาแก่คนชาติมนุษย์ทุกประเทศที่ถือพระพุทธศาสนา ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมาก็ทรงพระดำริว่า เมืองต่าง ๆ ที่เป็นข้าศึกมาแต่ก่อนก็สงบเงียบมาช้านานแล้ว คนชาติอื่นภาษาอื่นที่ถือพระพุทธศาสนาถูกต้องกัน คือพระสงฆ์สามเณรและคฤหัสถ์จะเที่ยวชมบทจาริกแสวงหาข้อปฏิบัติและนมัสการพระเจดีย์ โดยความประสงค์ประโยชน์ชาติหน้าก็ดี หรือลูกค้าวาณิชเที่ยวค้าขายหมายผลประโยชน์ชาตินี้ก็ดี เมื่อไม่มีข้อเหตุต่าง ๆ ขัดขวางต่อการแผ่นดิน มาตามตรงไปตามตรงแล้ว ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดให้สำเร็จความประสงค์ของคนพวกนั้น จะมาก็ให้มา จะไปก็ให้ไปตามสบาย ไม่ได้ห้ามหวงยึดหน่วงเอาตัวไว้ และครั้งนี้เราได้เห็นพะม่าพวกนี้เป็นคนถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน เราได้ให้ล่ามไต่ถามพูดจาฟังดู ก็เห็นว่าไม่มีความเกี่ยวข้องขัดขวางการแผ่นดิน

แต่อย่างหนึ่งอย่างใด เราจึ่งได้รับรองโดยปกติตามวิสัยสมณะ และได้รับไทยธรรมของท่านโดยหารังเกียจมิได้ดังว่ามาแล้วแต่หลัง

อนึ่งเราขอแจ้งความมาให้ท่านเชื่อว่า ในกรุงเทพมหานครบัดนี้ พระพุทธศาสนาก็รุ่งเรืองดำรงอยู่ พระเถรานุเถระผู้ทรงคุณธรรม ครอบครองหมู่คณะสั่งสอนพระสงฆ์สามเณรและคฤหัสถ์ให้เล่าเรียนพระคัมภีร์ใหญ่น้อย และได้ตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ก็มีอยู่มากทั้งภายในภายนอกพระนคร และคัมภีร์พระพุทธวจนะคือบาลีอรรถกถาฎีกาทั้งปวงก็มีบริบูรณ์ในกรุงเทพมหานครนี้ เราทั้งหลายคือพระภิกษุสงฆ์ขออนุโมทนาเจริญเมตตาอวยพรมาถึงท่าน ขอท่านจงมีความสุขสวัสดิเจริญและประกอบความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยให้มั่น จงบำเพ็ญการกุศลทานศีลภาวนาสัมมาปฏิบัติ เพื่อเป็นอุปนิสสัยแก่ทางสุคติสวรรค์นฤพานให้บริบูรณ์ทุกประการ เทอญ

ลิขิตมาณวัน ๆ ค่ำ ปีมะเส็งนักษัตรนพศก

พระบรมราชาธิบายที่ ๗
ว่าด้วยพระเทพโมลีถวายเทศนาใช้คำผิด

ณวัน ๖ เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำปีชวดฉอศก ศักราช ๑๒๒๖ เวลากลางคืนพระเทพโมลีถวายพระธรรมเทศนาพระธรรมบทเบื้องต้นผูก ๑ ถึงในที่ว่า "ปติฏฐาปิตมตฺติกํ สาสนํ ราชมุทฺทาย ลญฺจนโตวิย" ในนิทานพระจักขุปาลเถระ ก็อ่านไปว่า ประทับพระราชสาส์น มีดินอันบุคคลประดิษฐานแล้วด้วยแหวนแห่งพระราชา ครั้นถวายพระธรรมเทศนาจบทรงประเคน จึ่งทรงเปลื้องพระธำมะรงค์ที่ทรงอยู่ในพระอนามิกา เมื่อเวลาเสด็จไปทรงประเคนนั้น พระราชทานให้หลวงนายศักดิ์กลับไปถามพระเทพโมลีว่า อะไร บอกมาว่าแหวนเวลาหนึ่งแล้ว ก็ความคิดผิดเช่นนี้ก็เป็นแต่กิริยาไพร่ไม่รู้จักการในพระราชวัง ที่พระสงฆ์จะเรียกว่าในราชตระกูล ก็พระเทพโมลีเป็นพระราชาคณะ มีบรรดาศักดิ์เหมือนขุนนางเป็นพระยาชาววัดเรียกว่ากุลุปกะแล้ว ก็มีมาเรียกของเครื่องทรงของพระเจ้าแผ่นดินเหมือนกับของไพร่ ๆ ไม่สมควรเลย พระเทพโมลีเล่าก็ไม่ขึ้นแก่ความรู้ของตัวทุกช่องทุกประตูไป ขึ้นแต่หนังสืออ่าน ก็ผู้แต่งหนังสือให้อ่านนั้นก็เป็นคนปากต่ำปากเลวนัก มาเรียกของเป็นคำมคธที่พระเทพโมลีเรียกว่าพระบาลีนั้น ว่าแหวนแห่งพระราชา ผู้นั้นเป็นชาววัดหรือชาวบ้าน ผู้นั้นแปลหนังสือออกจนได้มารับจ้างหรือรับอาสาเป็นอาจารย์สอนพระเทพโมลี

ให้เทศนาได้ ก็ควรจะยินดีขอบใจด้วยแล้ว ยังรู้จักดูหนังสือคำมคธแปลถูกศัพท์อยู่ ดีกว่าพระเทพโมลีที่ละเลยหนังสือเสีย คงอยู่แต่นั่งกินนอนฉันนิตยภัตรที่ในหลวงหลงสำคัญว่าเอาธุระพระศาสนาบอกหนังสือหนังหาอยู่นั้น แล้วและพระราชทานไปถึงเดือนละ ๑๘ บาทเป็นนิตย์ แต่ผู้นั้นปากไพร่นักมักง่าย "ราชมุทฺธา" ที่แปลว่าแหวนแห่งพระราชานั้นเป็นของเจ้าของนายเรียกอะไร อย่างนี้ไม่ควรเลย ว่าตามสัตย์ตามจริง "ราชมุทฺธาย" คำนี้ที่แปลหนังสืออยู่ตามเคยได้ยินมา แปลโบราณแท้ว่าด้วยตราพระราชสีห์ ครั้นมาภายหลังมีผู้ติว่า ตราพระราชสีห์เป็นของกรมมหาดไทย มิใช่ของเจ้าแผ่นดินที่ชาววัดจะเรียกว่า พระมหากษัตริย์จึงบิดแปลเสียใหม่จากคำโบราณ และหันให้ถูกศัพท์ด้วย ว่าด้วยตราแห่งพระยาบ้าง ด้วยแหวนแห่งพระยาบ้างตามภาษาแปล ก็แต่ภาษาเทศนาถึงในเรื่องชาดกต่าง ๆ ที่กล่าวด้วย "ราชงฺคุลิมุทฺธิกา" ก็เคยได้ยินท่านเทศน์ว่าพระธำมะรงค์ แต่เมื่อเป็นของท้าวพระยาเมืองอื่นโบราณคนก็มักเรียกหมิ่น ๆ เสียว่าแหวน อย่างพระธำมะรงค์ของนางสีดาทศกัณฐ์ถอดออกขว้างสดายุ ๆ คาบไว้ถวายพระราม ๆ ให้หนุมานคืนไปถวายนางสีดานั้น คนโบราณก็เรียกกันว่าถวายแหวน คำนั้นหัวเป็นมังกุท้ายเป็นมังกรอยู่ ก็นางสีดาและพระรามนั้นเป็นเจ้าหรือเป็นไพร่ ถ้าเป็นเจ้าก็ไม่ควรจะว่าถวายแหวน ควรจะว่าถวายพระธำมะรงค์ เพราะของนั้นนางสีดาได้ทรงมาแต่ก่อน ภายหลังพระรามมาทรงไว้ มิใช่ของ ๆ ผู้อื่นซึ่งเป็นของไพร่ หนุมานได้มาโดยซื้อขายหรือแย่งชิง หรือเป็นของตก

กลางป่าค่าไม้ได้มา จึ่งควรจะว่าถวายแหวน ก็ในของ ๆ เจ้านายบ้านอื่นเมืองอื่น ถึงคนโบราณก็ว่าผิด ๆ อยู่ดังนี้มีเปนอย่างมาอยู่ ก็ในที่เทศนานั้นพลั้งคำเทศน์ไปอย่างคำแปลก็ไม่สู้กระไรนักดอก แต่เมื่อเทศนาจบแล้วเสด็จไปทรงประเคนทรงพระธำมะรงค์ไป พระธำมะรงค์นั้นก็ทรงอยู่เปนนิตย์ทั้งกลางคืนกลางวัน เห็นจำได้อยู่ด้วยกันทั้งชาววัดชาวบ้าน เมื่อพระราชทานให้หลวงนายศักดิ์ไปถามว่านี้อะไร พระเทพโมลีเรียกมาว่าแหวนนั้น พานจะพลุ่มพล่ามเหลือลามอยู่สักน้อย ครั้นจะซักเข้าก็จะมีที่แก้ตัวว่าจำไม่ได้แลไม่เห็นและอื่น ๆ ยกไว้ทีหนึ่งไม่ว่า ครั้นมาเมื่อณวัน ๗ เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำเวลากลางคืน พระเทพโมลีมาถวายพระธรรมเทศนาว่า ในที่ประโยคว่า "อถขฺวสฺส ปุรโต อภิกฺกมนฺตสฺส ยุคํ คิวํ พาธติ" นี้ เทศนาว่าเมื่อโคใช้นั้นล่วงไปข้างหน้า แอกก็เบียดเบียฬซึ่งข้อแห่งโคนั้น ว่าดังนี้ดัง ๆ ได้ยินถนัดว่าข้อ ไม่ว่าคอเลย ก็เมื่อเสียงดังนี้ได้ยินออกมา ถ้าเปนเสียงพระศิริธรรมมุนีหรือพระโพธิวงศ์ก็จะทรงสงสัยว่าเปนเสียงชาวตะวันตกจึ่งได้ยินไปดังนี้ แต่เสียงพระเทพโมลีคำอื่นเปนเสียงไทยชัดว่าดังนี้ ก็ทรงพระสันนิษฐานเปนแน่ถนัดว่าพระเทพโมลีนั้นวางใจขาดแก่หนังสืออ่าน ไม่ได้แลดูหนังสือคำมคธและคิดถึงความผิดถูกเลย จึ่งได้มีพระราชโองการให้ขุนสุวรรณอักษรคลานเข้าไปถามว่าข้ออะไรของโค พระเทพโมลีบอกว่าข้อเท้าแล้วกลับซ้ำทวนเทศน์ใหม่ว่า เมื่อโคใช้นั้นล่วงไปข้างหน้า แอกก็เบียดเบียฬซึ่งข้อแห่งโคอีกอย่างก่อนนั้น จึ่งได้ทรงร้องดังขึ้นว่า แอกเขาผูกกับอะไร พระ

เทพโมลีจึงแก้ตัวได้อ่านอีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อโคใช้นั้นล่วงไปข้างหน้า แอกก็เบียดเบียฬซึ่งคอแห่งโคนั้น ก็ของนี้ความเหม่นเหม่นัก แต่เด็ก ๆ มันก็รู้ว่าแอกไม่ได้ผูกเท้าโค ว่าอะไรเลอะอย่างนี้ ดูจืดจางแหลกเหลวนัก พระเทพโมลีอายุถึง ๒๒ ปีก็เป็นผู้ใหญ่อยู่แล้ว จะหักชรากีไม่ได้ เพราะอายุยังไม่ถึง ๗๐ ก็ถ้าในที่คำลึก ๆ จะทราบความยาก เหมือนอย่างที่มาว่า ตัดตระตัดตระวะสักคิ ภัพตัง ปาปุนาติ เช่นนี้ก็ยกไว้ จะไม่ว่าอะไรนักที่พระเทพโมลี แต่ในที่ถวายเทศนาณบัดนี้ ความก็ย่อมทราบกันอยู่กลุ้ม ๆ เห็นว่าหละหลวมมักง่ายเลอะนักแล้ว จึงให้ลดนิตยภัตรเสีย ให้คงได้รับแต่สามตำลึงอย่างพระราชาคณะที่ไม่ได้เล่าเรียน เป็นแต่ผู้อยู่รักษาพระอารามไม่มีความถ้อยสิ่งไรก็เป็นดีอยู่แล้ว ฯ

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๕

พระราชปุจฉาที่ ๑

(ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

เรื่องแปลศัพท์พระนิพพาน

แปลศัพท์นิพพาน ตามโวหารพระราชาคณะหลายพระองค์ โดยพระราชปุจฉาเมื่อปีระกาเบ็ญจศก ศักราช ๑๒๓๕

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
ยังดำรงพระยศเป็นกรมพระ

นิพพานนั้น คือความดับไม่เหลือแห่งอวิชชาและตัณหาจนขันธ์ทั้ง ๕ ไม่มีไม่เป็นต่อไป ความที่อวิชชาและตัณหาดับไม่เหลือ ด้วยอริยมรรคสมุจเฉทปหานนี้แลชื่อว่านิพพาน

หม่อมเจ้าพระญาณวราภรณ์
วัดบพิตรพิมุข

นิพพานศัพท์นั้น แปลว่าสิ้นราคะโทสะโมหะทั้งปวง สมด้วยเนื้อความในชมพูขาทกสูตร พระธรรมเสนาบดีสาริบุตรแสดงธรรมเทศนาแก่ภิกษุทั้งปวงว่าสิ้นราคะโทสะโมหะ ได้ชื่อว่านิพพานประการหนึ่ง นิพพานนั้นแปลว่า ธรรมเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวง สมดังถ้อยคำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมเทศนาในสัจจวิภังค์ ว่าดับซึ่งตัณหาด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น มีอรหัตตมรรคเป็นที่สุด ไม่มีเศษได้ชื่อ

นิพพานเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวงประการหนึ่ง นิพพานนั้นแปลว่าธรรมชาติออกจากตัณหา สมด้วยบทวิคหะว่าธรรมชาติใดออกจากตัณหาเป็นเครื่องพันผูกไว้ในไตรภพทั้ง ๓ ธรรมชาตินั้นชื่อว่านิพพาน นักปราชญ์พึงสันนิษฐานว่านิพพานนั้นแปลได้สามประการ คือแปลว่าสิ้นราคะโทสะโมหะหนึ่ง แปลว่าดับทุกข์ทั้งปวงหนึ่ง แปลว่าออกจากตัณหาเป็นเครื่องพันผูกไว้ในไตรภพทั้งสาม คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นสามประการฉะนี้

หม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์
ครั้งยังเป็นหม่อมเจ้าพระพุทธบาทปิลันทน์
วัดระฆังโฆสิตาราม

"วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ อถวา วานสํขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ นิพฺพาติ เอเตนาติ นิพฺพานํ"

แปลว่า ธรรมชาติออกจากธรรมร้อยไว้ ซึ่งสัตว์ชื่อว่านิพพาน

นัยหนึ่งว่า ธรรมชาติออก จากตัณหา อันกล่าวคือวานะชื่อว่านิพพาน

อีกนัยหนึ่ง "นิพฺพานํ" แปลว่าธรรมเป็นเครื่องดับแห่งเพลิง คือราคะเป็นต้น

หม่อมเจ้าพระธรรมุณหิศธาดา
วัดบวรนิเวศ

"นิพฺพานํ" นั้นคือเป็นเครื่องดับเพลิงกิเลศและเพลิงทุกข์ทั้งสิ้น และสรรพสังขารทั้งหมด ดับสนิทสิ้นเชื้อหาเศษมิได้

แปลตามสติปัญญาโดยสังเขปเท่านี้

สมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร
ครั้งยังเป็นพระพิมลธรรม

นิพพานะ แปลว่าดับเหตุเกิดทุกข์ ดับทุกข์เสียหมด จึงเป็นสุขอย่างยิ่ง ผู้ใดทำให้แจ้งนิพพานด้วยความรู้ความเห็นเองแล้ว ผู้นั้นก็ดับทุกข์สิ้นทุกข์หมด แปลนิพพานนี้ไม่ยากนักดอก แต่ความทำให้แจ้งด้วยความรู้ความเห็นจริงนี้ยากนักเทียว ผู้ที่หลงงมอยู่ไม่รู้จักทุกข์แล้วไม่ชอบไม่อยากได้นิพพานเลย ถึงจะพูดถึงนิพพานเล่าก็ไม่มีเห็นจริง เหมือนกับคนที่มีจักษุบอดแต่กำเนิด ไม่รู้ไม่เห็นอะไรก็พูดไปตามเขาที่พูดกันฉะนั้น นั้นแล

สมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์
ครั้งยังเป็นพระสาสนโสภณ ที่พระธรรมวโรดม

นิพพานะศัพท์ ว่าดับ คือดับเครื่องเครื่องเผาเสีย ท่านผู้ทำเครื่องร้อนเครื่องเผาให้ดับได้แล้ว เป็น นิพฺพุโต สีติภูโต ผู้ดับแล้วเป็นผู้เย็นแล้ว หนึ่งท่านแยกเป็น ๒ นิ ๑ วานะ ๑ นิ ว่าออก ว่าไม่มี วานะ ว่าผู้ร้อยไว้ ผู้เย็บไว้ คือตัณหา อาเทศ (ว) อักษรเป็น (พ) อักษร สัมฤทธิรูป เป็น นิพฺพานํ ประกอบความว่า นิพฺพานํ ออกจาก วานะ คือตัณหาแล้ว นิพฺพานํ ไม่มี วานะ คือตัณหา นิพฺพานํ เป็นเหตุเป็นเครื่องไม่มี วานะ ตัณหา ดังนี้ เป็นนัยวิธีหนึ่ง

ก็แต่นัยว่า นิพฺพานํ ดับ คือดับเครื่องร้อนเครื่องเผา ได้ยุตติกว่านัยที่แยกเป็น ๒ คือ นิ ๑ วานะ ๑

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) วัดประทุมคงคา
ครั้งยังเป็นพระพรหมมุนี

นิพฺพานํ ธรรมชาติไม่มีแห่ง วานะ คือ ตัณหา

พระพรหมมุนี (เหมือน) วัดบรมนิวาส
ครั้งยังเป็นพระอริยมุนี

นิพฺพานํ นั้น ก็คำว่า นิพฺพานํ นี้มีมาก เมื่อประสงค์สังขตธรรมวิสังขาร ซึ่งไม่มีสังขตลักขณะ คือความเกิดขึ้นดับไป ตั้งอยู่แปรไป และไม่มีตัวอย่างที่จะแสดงให้เห็นชัดแล้ว นิพฺพานํ แปลว่าธรรมเป็นที่ดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ หรือแปลว่าธรรมเป็นที่ไม่มี วานะ ของร้อยรัดคือตัณหา

พระเทพกระวี (นิ่ม) วัดเครือวัลิ
ครั้งยังเป็นพระสุคุณคณาภรณ์

นิพพานศัพท์ คือนิพฺพานํ แปลว่า ธรรมชาติเป็นที่ออกจากตัณหาละกิเลสทั้งปวง

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (จี่) วัดประยูรวงศาวาส

นิพพาน แปลว่า ออกจากตัณหา ตัณหานั้นคือ ความอยากได้ความปรารถนา วิญญาณดวงใจ ไม่มีความอยากได้ ความปรารถนาเป็นวิญญาณบริสุทธิ์ ดุจอากาศที่ไม่มีสิ่งใดเกี่ยวข้องติดค้างอยู่ได้ วิญญาณดวงนั้นแลเป็นนิพพาน เพราะเป็นวิญญาณสอาดไม่ติดอยู่ด้วยมลทินโทษสิ่งใด ก็จะพ้นจากความเกิดความตายทุกข์ภัยทั้งปวง รับพระราชทานพิจารณาเห็นอย่างนี้ ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

สมเด็จพระวันรัต (สมบุญ) วัดพระเชตุพน

ข้อถามว่า นิพพานศัพท์แปลว่ากะไรนั้น อาตมภาพทราบว่าเดิมเป็น นิ ๑ วานะ ๑ ครั้นปริยายเอา (ว) เป็น (พ) แล้วทเวภาพเป็นสองสำเร็จรูปเป็นนิพพาน แปลว่าธรรมเข้าไประงับสิ้นไม่เหลือหลง

พระพิมลธรรม (อ้น) วัดพระเชตุพน ครั้งยังเป็นพระธรรมไตรโลกอยู่วัดสุทัศน์

นิพฺพานํ นั้น ตามพยัญชนะ ว่าออกจากตัณหา เป็นเครื่องเย็บร้อยไว้ อย่างหนึ่ง แปลว่าดับ คือธรรมอันดับเพลิง ราคะ โทสะ โมหะ แม้นพระสารีบุตรกล่าวว่า ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ ชื่อว่านิพพาน

พระธรรมเจดีย์ (เนียม) วัดกัลยาณมิตร ครั้งยังเป็นพระเทพโมลี

วิสัชชนา นิพานศัพท์ตามนัยแห่งพระอรรถกถา สัตตมสูตรวรรคที่ ๔ คัมภีร์อิติวุตก ว่า "วานํ วุจฺจติ ตณฺหา" ความว่า ตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วานะ บทวิเคราะห์ว่า "นิกฺขนฺตํ วานโต นตฺถิ เอตฺถ วานํ อิมสฺมึ วา อธิคเต วานสฺส อภาโวติ นิพฺพานํ" แปลว่าธรรมชาติอันใดออกจากตัณหาชื่อว่า วานะ เพราะฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่านิพพาน

นัยหนึ่งตัณหาชื่อว่า วานะ ไม่มีในธรรมชาตินี้ เพราะฉะนั้นธรรมชาตินี้ชื่อว่า นิพพาน

นัยหนึ่ง ในเมื่อธรรมชาตินี้บุทคลได้แล้ว ความที่หามิได้แห่งตัณหา ชื่อว่า วานะ ปรากฏ เพราะฉะนั้นธรรมชาตินี้ชื่อ นิพพาน ธรรมชาติที่ออกจากตัณหาชื่อว่า วานะ นั้น คือพระอรหัตตผล

พระธรรมไตรโลก (ทอง) วัดอรุณราชวราราม ครั้งยังเป็นพระเทพมุนี

ในบทคือนิพพานนั้นว่าดับโดยไม่เหลือ

สมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศน์ ครั้งยังเป็นพระเทพกระวี

นิพฺพานํ นั้นโดยพยัญชนะว่า ออกจากตัณหาเป็นเครื่องเย็บร้อยไว้อย่างหนึ่งแปลว่าดับ คือเป็นธรรมดับเพลิงราคะโทสะโมหะ สมตามคำพระสารีบุตรว่าความสิ้นราคะโทสะโมหะ ชื่อว่านิพพาน

พระธรรมภาณพิลาศ (ผ่อง) วัดประยุรวงศาวาส เมื่อยังเป็นพระโพธิวงศ์

นิพพานศัพท์ มีเนื้อความวิภาคมากหลายอย่างนัก ถ้าจะแปลสั้น ๆ นิพพานแปลว่า ของเป็นที่ดับกิเลสเท่านี้ จึงจะสรุปความได้มากกว่าอื่น

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) วัดราชบุรณ ครั้งยังเป็นพระราชมุนี

คำว่านิพพาน ที่พระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเลิศกว่าธรรมทั้งหลายนั้น คำประเภทตามสังเกตในพระปริยัติว่านิพพาน ดังนี้

นิพพาน นั้นคือนามธรรมอย่างหนึ่งชื่ออสังขตธาตุ ชื่ออสังขตธรรม เป็นสภาวะอันทรงเป็นปกติของตน อวิชชาและตัณหาเป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยธรรมไม่ประชุมแต่งได้ กล่าวโดยปริยายยักเยื้องแยกเป็นสอง คือสอุปาทิเสส คืออนุปาทิเสส นิพพาน เป็น ๓ คือดับสังขารทุกข์ในภพสาม เป็น ๕ คือร่างับในกามคุณ ๕ เป็น ๖ คือทำลายตัณหาในอารมณ์ ๖

อสังขตธาตุนั้น ท่านผูกพยัญชนะเป็นที่สังเกต กล่าวคุณวิเศษของธรรมนั้นว่านิพพาน ธรรมอันออกแล้วจากตัณหาโดยบทว่า "วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ" ธรรมอันใดออกแล้วจากตัณหา ธรรมนั้นชื่อว่านิพพาน

"นตฺถิ เอตฺถ วานนฺติ นิพฺพานํ" ตัณหาไม่มีในอสังขตธรรมนี้ เพราะเหตุนั้น อสังขตธรรมนั้นจึงชื่อนิพพานเป็นที่ไม่มีตัณหา

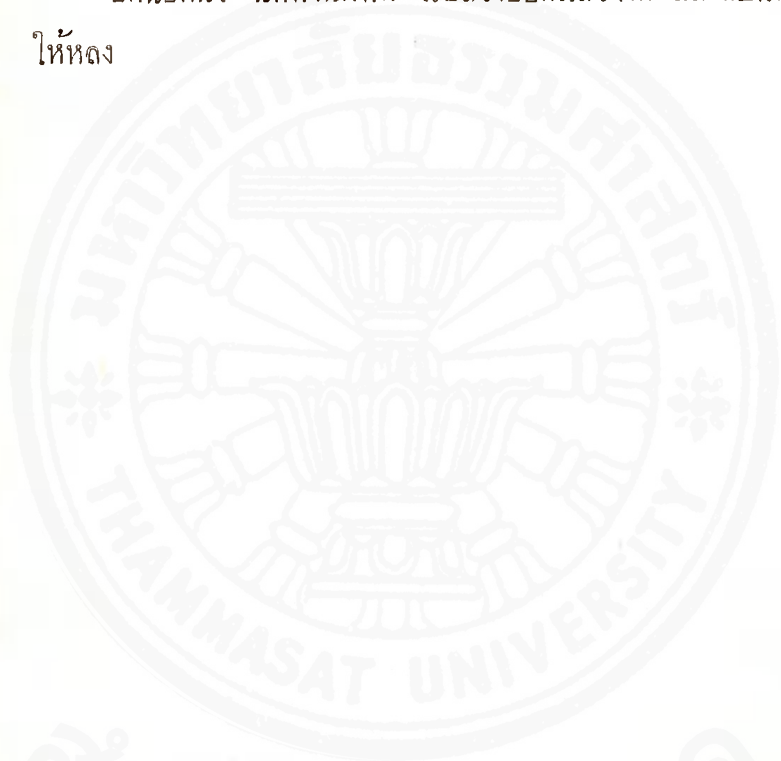
นัยหนึ่ง "อธิคเต วานสฺส อภาโวติ นิพพานํ" อสังขตธรรมบุทคลได้สำเร็จแล้วตัณหามิได้มี เพราะเหตุนั้นอสังขตธรรม จึงว่านิพพานธรรมอันไม่มีตัณหา โดยความอธิบายว่า อสังขตธรรมนั้น ให้ผู้ที่ได้สำเร็จแล้วมิให้มีตัณหาดังนี้ ได้รับพระราชทานโดยอรรถสันนิษฐานดังนี้

พระญาณสมโพธิ (อิ่ม) วัดมหาธาตุ

พระบาลีนิพพานสูตรว่า "โย โข ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย อิทํ วุจฺจติ นิพฺพานํ" ธรรมสิ่งใดที่ให้ราคะโทสะโมหะสิ้นไป ธรรมสิ่งนี้ชื่อว่านิพพาน คำอธิบายในนิพพานศัพท์ โดยบทที่มีในคัมภีร์

พระมงคลทีปนี ในบทนิพพานสัจฉิกิริยานั้น นิพพานศัพท์นี้แปลว่าเป็นที่ดับแห่งเพลิง คือราคะโทสะโมหะ

อีกนัยหนึ่ง นิพพานศัพท์ แปลว่าออกแล้วจากตัณหาเป็นที่ยังจิตต์ให้หลง

พระราชปุจฉาที่ ๒
ว่าด้วยการก่อพระทรายและเรื่องเตภาติกชฎิล

ด้วยพระยาศรีสุนทรโวหารญาณปรีชามาตย์ บรมนารถนิตยภักดี พิริยพาหะ เจ้ากรมพระอาลักษณ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งให้เรียงความข้อพระราชปุจฉา ๔ ข้อส่งไปให้พระยาวุฒิการบดี ศรีวิสุทธิสาสนวโรประการ จางวางกรมสังฆการีธรรมการ เผดียงถามพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายคันถธุระและพระสงฆ์บาเรียนทุกพระอาราม

ในพระราชปุจฉานั้น ข้อ ๑ ว่า การก่อพระทรายหรือเจดีย์ทรายในฤดูตรุษสงกรานต์และฤดูอื่นบ้าง เช่นอย่างก่อกันทุกวันนี้ จะมีบทพระบาลีหรืออรรถกถาฎีกา คัมภีร์ใดบ้าง

ข้อ ๒ การก่อพระทรายนี้ มีมาแต่ครั้งพุทธกาล หรือมีขึ้นภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว

ข้อ ๓ ถ้ามีขึ้นภายหลังพุทธกาล มีขึ้นณประเทศใดก่อน ผู้ใดเป็นต้นบัญญัติจัดการ และปรารภเหตุอะไร จึงได้คิดจัดการก่อพระทรายขึ้นเป็นธรรมเนียมในบ้านเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาสืบมาจนถึงกาลทุกวันนี้

ข้อ ๔ ในเรื่องเตภาติกชฎิล เดิมว่าพระอุรุเวลกัสสป มีบริวาร ๕๐๐ พระคยากัสสปมีบริวาร ๓๐๐ พระนทีกัสสปมีบริวาร ๒๐๐ รวมชฎิลบริวารครบพันหนึ่ง ควรจะเป็นพันสามรูปทั้งอาจารย์ด้วย

ครั้นเรื่องความในอาทิตตปริยายสูตรมีว่า "ตสฺส ภิกฺขุสหสฺสสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจึสุ" ว่าจิตต์ของพระภิกษุพันหนึ่งนั้นหลุดจากอาสวะทั้งหลายแล้ว คือบรรลุอรหัตผล สิ้นด้วยกันทั้งพันหนึ่งนั้นแล้ว

อนึ่งความในพระปฐมสมโพธิ กล่าวด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมาเมืองกบิลพัสดุ์ ครั้งแรกมีว่า "ขีณาสวสหสฺสปริวุโต" ว่าพระภิกษุขีณาสพพันหนึ่ง คือท่านโบราณชฎิลพวกนั้นนั่นและ แวดล้อมตามเสด็จพระผู้มีพระภาคมาแล้ว

ในจาตุรงคสันนิบาต มีว่าพระภิกษุขีณาสวารหันตโบราณชฎิลพันพระองค์ ได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคในสมัยจาตุรงคสันนิบาต ในความนี้ก็คือพระบุราณชฎิลพวกพระอุรุเวลกัสสปนั้นนั่นและ มิใช่พระอรหันต์พวกอื่น

ความเรื่องนี้ทรงพึ่งยังเคลือบคลุมอยู่ จะเป็นพระอรหันต์พันถ้วนหรือพันสาม อย่างไรแน่ จะมีข้อวินิจฉัยถ่องแท้ในพระคัมภีร์ใดบ้าง

ขออาราธนา เจ้าพระคุณ พระราชา คณะผู้ใหญ่ ผู้น้อย และ บาเรียนทั้งปวง เรียงความถวายวิสัชชนาพระราชปุจฉาทั้ง ๔ ข้อนี้ มายื่นแก่พระยาศรีสุนทรโวหารในกำหนดวันนี้ พระยาศรีสุนทรโวหารจะนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

หมายมาณวันที่ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๐๘

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๘

รับพระราชทานถวายวิสัชชนาพระราชปุจฉา ๔ ข้อ ตามสติปัญญา ข้อต้นซึ่งว่า การก่อพระทรายหรือพระเจดีย์ทราย ในฤกษ์ตรุษสงกรานต์ หรือฤกษ์อื่นบ้าง เช่นอย่างก่อกันทุกวันนี้ จะมีในบทพระบาลีหรือ อรรถกถาฎีกาคัมภีร์ใดบ้างนั้น อาตมภาพยังไม่พบว่ามาในพระบาลีแห่งใด นอกจากทรงอนุญาตให้ก่อพระสถูป พระตถาคตเจ้าไว้ เป็นที่สักการบูชา ในที่ประชุมทางสี่ ซึ่งมีมาในบาลีมหาปรินิพพานสูตรในทีฆนิกายมหาวรรค ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาฎีกาทั้งหลาย จำแนกพระสถูปไว้ โดยชื่อและ ประเภทต่าง ๆ กัน รวมเป็น ๔ อย่าง คือ พระสถูปที่บรรจุพระธาตุ เรียกธาตุเจดีย์บ้าง สารีริกเจดีย์บ้างอย่าง ๑ พระสถูปที่บรรจุพุทธ บริขารและวัตถุสถานที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบริโภค ซึ่งเป็นอสังหาริยะ ยกนำไปไม่ได้ มีไม้พระมหาโพธิเป็นต้น เรียกว่าบริโภคเจดีย์อย่าง ๑ พระสถูปที่บรรจุอักษรแสดงพระธรรมที่เป็นพระพุทธพจน์ เรียกว่าธรรม เจดีย์อย่าง ๑ พระสถูปพระปฏิมาที่สร้างอุทิศต่อพระพุทธเจ้า เรียกอุทเทสิก เจดีย์อย่าง ๑ ก็สถูปนั้น ในพระบาลีและอรรถกถาฎีกาก็ไม่ได้นิยมชัด ว่าให้ก่อด้วยสิ่งอันใด แต่การก่อพระสถูปที่มีปรากฏในเรื่องนั้น ๆ ก็ล้วน ก่อด้วยถาวรวัตถุมีอิฐเป็นต้น ที่ปรากฏว่าพระเจดีย์ทรายแท้นั้น มีมา ในธรรมนิกบัญญัติราชชาดก ในคัมภีร์ปัญญาสชาดก ซึ่งได้ทราบว่า เป็นของลาวแต่ง แสดงว่าเป็นคำพระอินทรบอกแก่พระโพธิสัตว์ว่า ก่อ พระเจดีย์แล้วได้วิมานแก้ว มีเรื่องและถ้อยคำสำนวนลักษณะประโยค ไม่เป็นที่น่าเชื่อฟังได้ ส่วนในคัมภีร์อื่น ๆ ก็พรรณนาแต่อานิสงส์ในการ

เกลี่ยทรายในภูมิสถานในร้านบ้านเท่านั้น หรือมีมาในคัมภีร์ใดอีกบ้างนั้น อาตมภาพทราบยังไม่ตลอด

ข้อ ๒ ซึ่งว่าการก่อพระทรายนี้ มีมาแต่ครั้งพุทธกาล หรือมีขึ้นภายหลังนั้น เพราะไม่มีในบาลีแห่งใดว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตหรือตรัสสอนให้ก่อด้วยทราย โดยอาการที่ก่อกันในทุกวันนี้ ได้ความสันนิษฐานว่ามีขึ้นภายหลังแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว

ข้อ ๓ ซึ่งว่าถ้ามีขึ้นภายหลังพุทธกาลมีขึ้นณประเทศใดก่อน ผู้ใดเป็นต้นบัญญัติจัดการ และปรารภเหตุอะไรจึงได้คิดจัดการก่อพระทรายขึ้นเป็นธรรมเนียมในบ้านเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนา สืบมาจนกาลทุกวันนี้นั้น เพราะมีมาในปัญญาสชาดก ดังกล่าวแล้วในข้อต้น และไม่มีผู้ใดก่อกันในประเทศตะวันตกคือ พะม่า, มอญ, อินเดีย, ลังกา เว้นไว้แต่มอญที่ออกไปจากกรุงเทพ ฯ ได้อย่างไปทำขึ้นบ้าง ได้ความสันนิษฐานว่า มีขึ้นในประเทศลาวก่อน ลาวเป็นต้นบัญญัติจัดการ ปรารภเหตุคืออยากจะได้บุญให้มากกว่าเกลี่ยทรายโดยปกติ หรือคิดทำอย่างนี้แล้วจะชักชวนผู้ที่อยากได้บุญให้มาก ทำได้โดยสะดวกกว่าจะเกลี่ยโดยปกติเหมือนบอกบุญก่อพระเจดีย์ดินกันในทุกวันนี้ ชะรอยผู้ต้นบัญญัติเรื่องก่อพระทรายนี้จะคิดเห็นว่า พระสถูปเป็นของที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตในอรรถกถาฎีกาเสดงบริโภคเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ไว้ด้วย เมื่อก่อทรายให้เป็นจอมขึ้นก็จะได้เป็นสถูป เมื่อเก็บเอาใบโพธิ์นับถือว่าเป็นพืชพรรณเนื่องมาแต่ต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้บรรจุไว้ณภายใน ทั้งตนก็อุทิศต่อพระพุทธเจ้า ก็จัดได้ชื่อว่าเป็นบริโภคเจดีย์และอุทเทสิกเจดีย์ดีกว่าจะเกลี่ยโดยปกติ ข้อนี้เป็นแต่อนุมานตามเหตุ

อีกประการหนึ่ง เรื่องก่อพระทรายนี้ จะเป็นของย่อมาแต่ก่อพระสถูปด้วยถาวรวัตถุเหมือนเรื่องมีแจงซึ่งถือกันว่าใครทำได้ชื่อว่ายกย่องพระศาสนา เป็นของย่อมาแต่ก่อนมาแต่สังคายนาฉะนั้น เรื่องสังคายนานั้นก็นิมนต์พระสงฆ์มาเทศนา ๓ รูป แสดงเรื่องสังคายนา พระสงฆ์สวดเต็มที่ ๕๐๐ เท่าพระสงฆ์ในประถมสังคีติ ให้ทำท่าอย่างสังคายนาเพื่อให้เจริญศรัทธาเลื่อมใสของตน ทำเท่านั้นก็เป็นอันยากอยู่ จึงย่อลงมาอีกลดพระสงฆ์คงไว้แต่ร้อยละ ๕ รวมเป็น ๒๕ รูปยืนเป็นแบบ ครั้นต่อมาก็ถือเสียว่า ใครนิมนต์พระมาเทศนาและสวดเช่นนั้นชื่อว่าได้ทำสังคายนายกพระศาสนา ข้อนี้ฉันใด เรื่องก่อพระทรายเล่าก็จะเป็นเช่นนั้น ในคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา แสดงเรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชว่า ทรงพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา โปรดให้สร้างวิหารพร้อมด้วยพระเจดีย์ในพระราชอาณาเขตต์นับได้ ๘๔๐๐๐ เท่าพระธรรมขันธ์ อาศัยเรื่องนี้ผู้ที่อยากจะทำให้เท่านั้นบ้าง ทำด้วยถาวรวัตถุไม่ได้จึงย่อลงมาเป็นก่อด้วยทราย ข้อที่ก่อด้วยทรายนั้นถึงว่าไม่มั่นคง เมื่อทำลายแล้วก็เป็นประโยชน์คือใช้ผสมกับปูนใช้ทำการวัด หรือถมพื้นที่ จะก่อให้ครบ ๘๔๐๐๐ ก็ยังต้องลงทุนมาก จึงย่อลงมาตามกำลัง แต่เป็นเต็มที่อยู่เพียง ๘๔๐๐๐ เท่านั้นเหมือนพระสงฆ์สวดแจงเต็มที่เพียง ๕๐๐

ข้อ ๔ ซึ่งว่าในเรื่องเตภาติกชฎิล เดิมว่าพระอุรุเวลกัสสปมีบริวาร ๕๐๐ พระนทีกัสสปมีบริวาร ๓๐๐ พระคยากัสสปมีบริวาร ๒๐๐ ควรจะเป็นพันสามรูปทั้งอาจารย์ด้วย ส่วนในอาทิตตปริยายสูตรก็ดี ในเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จเมืองกบิลพัสดุ์ก็ดี ในเรื่องจาตุรงคสันนิบาตก็ดี ว่าแต่พันถ้วน

จะเป็นพระอรหันต์พันถ้วนหรือพันสามรูปนั้น ข้อนี้ ในบาลีมหาวรรคก็ว่าเคลือบคลุมอยู่ ในอรรถกถามหาวรรคก็มิได้ว่าไว้ เหมือนบริวารพระสารีบุตรพระโมคคัลลานก็ว่า ๒๕๐ กับทั้งอาจารย์ควรจะเป็น ๒๕๒ รูป ครั้นเรียกรวมกันหมดก็ว่าแต่ ๒๕๐ เช่นในเรื่องจาตุรงคสันนิบาตนั้นเอง ว่าโดยความเห็นก็เป็นต่าง ๆ กัน ถ้าจะวินิจฉัยตามที่มากกว่าแล้ว พระปุราณชฎิลทั้งอาจารย์ทั้งศิษย์เป็นแต่พันถ้วนเท่านั้น

รับพระราชทานถวายวิสัชชนาในพระราชปุจฉา ๔ ข้อตามสติบัญญายุตติแต่เท่านี้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

